

Baranyi Béla

A MAGYAR–UKRÁN HATÁR MENTI EGYÜTTMŰKÖDÉS ÚJ KIHÍVÁSAI

Bevezetés

Az eurointegrációs folyamatok új kihívásaira való tekintettel mára minden, a határon átnyúló kapcsolatok helyzetét, fejlesztésének lehetőségeit és esélyeit érintő kérdésnek megnőtt a jelentősége, különösen azokban a határrégiókban, ahol a keleti bővítés nyomán az egyes határszakaszok – köztük megkülönböztetetten is a magyar–ukrán államhatár – egyben az Európai Unió schengeni, ún. *külső határai* lettek. A magyar–ukrán két oldalát alkotó határrégiók számottevő része amúgy is gazdaságilag-társadalmilag elmaradott, *periférikus terület*. A részben történeti, részben pedig az ugyancsak korábbi kedvezőtlen makro- és mikrogazdasági tényezők és hatások következményei (egyoldalú gazdaságszerkezet, a gazdaság alacsony jövedelemtermelő képessége, a krónikus tökehiány, az akut foglalkoztatottsági válság), az életképes gazdasági programok hiánya, az elavult infrastrukturális és közlekedési rendszerek, s főként pedig a minden területen fölöttébb vontatottan fejlődő határon átívelő kapcsolatok miatt az államhatárok merev elválasztó szerepének oldódása, a kelet-közép-európai határok spiritualizálódása a rendszerváltó országok, köztük Magyarország és szomszédai számára alapvető nemzeti érdek (Baranyi B. 2004a).

A rendszerváltozást követő gazdasági visszaesés Magyarországon és Ukrajnában egyaránt fokozottan sújtotta a határ közeli régiókat, amelyek gazdaságát az államszocializmus évtizedei alatt is csak visszafogottan fejlesztették. A tartós recesszió hatására a határ közelében a többnyire valamelyik nagyváros leányvállalataként működő üzemek nagy része bezárt és ezáltal a helyi munkalehetőségek beszűkültek, sőt a munkanélküliek létszámát a térségben jelentősen növelték azok az elbocsátott ingázók, akik helyi munkalehetőségek híján korábban valamelyik nagyobb városban dolgoztak. A határszél problémáit a térségben tetőzte, hogy jórészt felbomlottak az egykori szocialista gazdasági tömörülés, a KGST keretében működő kapcsolatok is, s részben a földrajzi távolság, különösen pedig a gazdasági-társadalmi hátrányok (egyoldalú, mezőgazdaságra alapozott gazdaságszerkezet, elavult infrastrukturális és közlekedési rendszerek, magas munkanélküliség, képzetlen munkaerő stb.) miatt

a térség nem volt képes a nyugati tőke vonzására sem. Ilyen körülmények között a határon átnyúló kapcsolatok is csak igen lassan bontakoztak ki.

A lassan formálódó és javuló magyar–ukrán kapcsolatok számára újabb kihívást jelent Magyarország 2004. május 1-jén történt csatlakozása az Európai Unióhoz. Mivel Magyarország keleti határai ettől kezdve jó ideig egyben az EU fokozottan, a teljes jogú Schengen-tagság elnyerése után – 2007. december 21-től – pedig az EU szigorúan őrzött *külső határaiként* is funkcionálnak, s a határátkelés megszigorított feltételei (kishatárforgalom megszűnése, tételes vám- és dokumentumvizsgálat, vízumkényszer az ukrán állampolgárok számára stb.) bizonyos mértékig korlátozzák a határ menti együttműködést. Több mint nyilvánvaló tehát, hogy a határon átnyúló együttműködés erősítését szolgáló minden jobbító szándék komoly hozzájárulást jelenthet a „schengeni határvonással” együtt járó helyzet kezeléséhez is, számolva az államhatárok túloldalán, nemzetstratégiai szempontból továbbra sem elhanyagolható *nagyszámú tömbmagyarság* jelenlétével.

Magyarország csatlakozásának egyszersmind gazdaságserkentő hatásai sem elhanyagolhatóak a kapcsolatépítésben, hiszen a határon átnyúló együttműködések fejlesztésére jóval több és nagyobb volumenű források állnak rendelkezésre. Közismert, hogy a határ régiók az EU regionális politikájának stratégiai célrendszerében kiemelt helyet foglalnak el. Itt mutatkozik meg leginkább a fejlettségbeli különbségek mérséklésének, az elmaradott régiók felzárkóztatásának és fejlesztésének, valamint a kohézió és az európai integráció erősítésének az igénye és lehetősége.

Sok tekintetben új helyzetet teremtett és biztató perspektívákat ígér az együttműködésben a 2004 végén Ukrajnában lezajlott „narancsos forradalom” is.

Történeti dimenziók

A ma már csak 93 ezer négyzetkilométer területű Magyarország létrejötte közismerten az első világháborút lezáró *trianoni békeszerződés* következménye. Az 1920. június 4-én a trianoni békeszerződés által kikényszerített új államhatárok hosszú távra szólóan az egyik legnagyobb traumát váltották ki a magyarság évezredes történelmében. A Magyarország területét és népességét ért súlyos veszteségekre vonatkozó rideteg tények széles körben ismertek. A szakirodalom kellő mélységgel foglalkozott az azzal a tragikus szituációval, amely során Magyarország keleti, jórészt pedig az északi és déli határainak kialakításában meghatározó szerepet játszott a Kárpátok ívén belül elhelyezkedő, nagyrészt az Alföld szélén, a felvidéki Losonctól, egészen a délvidéki Zomborig futó, félkör alakú vasúthálózat, mintegy eleve elrendelve a trianoni határvonást. Az ún. *vasútszabta határok* ugyanis az ország keleti felét érintően különösen súlyos következményekkel jártak, az új keleti államhatárok szakították le az egykori történelmi Magyarországból a legnagyobb területet és magyarajkú népességtömböt

(Palotás Z. é. n.; Erdősi F. 1996, Majdán J. 2002). Kárpátalja viszonylatában a Trianon okozta veszteségek annyit jelentettek, hogy az akkori Csehszlovákiának ítélt közel 62 ezer négyzetkilométer területből mintegy 12 800 négyzetkilométert tett ki a földrajzi értelemben vett, s ma már Ukrajnához tartozó Kárpátalja, ahol a magyar ajkú népesség mintegy 200 ezer főt számlált 1920-ban (Rónai A. 1989, Sallai J. 1995; Hajdú Z. 2001, Romsics I. 2001, Baranyi B. 2004a, 2007).

Sajátosságai miatt külön magyarázatot igényel a mai magyar–ukrán határrégió abból a szempontból is, hogy *Kárpátalja* sorsa igen hányatott volt, s a Trianon utáni időkben többször is gazdát cserélt. Magyarország más határaival együtt az ukrán határszakasz is trianoni képződmény. A határmegvonásnál természetesen itt sem vettek figyelembe a korábban kialakult gazdasági és egyéb kapcsolatokat, vonzáskörzeteket, valamint etnikai határokat, ennek következtében jelentős számú magyar kisebbség rekedt a Csehszlovákiához csatolt Kárpátalján. Az ellenséges szomszédi viszony lehetetlenné tette a gazdasági kapcsolatokat az elcsatolt városok (*Ungvár, Munkács, Beregszász*) és Magyarországon maradt vonzáskörzeteik között. A mai magyar–ukrán határ menti területek kapcsolattartását még tovább bonyolította, hogy 1920 óta a túloldalon lévő Kárpátalján többször is változott az állami hovatartozás. A XX. századi határváltozások következtében a Kárpátalján élő lakosok öt ország állampolgárai voltak anélkül, hogy kimozdultak volna lakóhelyükről.

A terület- és népességvesztésen túl alapvetően átrendeződött az ország természeti, gazdasági, településhálózati és etnikai térszerkezete. A Kárpát-medence politikai térképét átrajzoló Trianon legsúlyosabb következménye tehát, hogy az újonnan formálódott keleti határok már szervesen összetartozó, összekapcsolódott és egymásra épült gazdasági egységeket bomlasztott fel, amelynek egyik látványos és a határon átnyúló kapcsolatokat mindmáig hátráltató következménye, a gazdasági-társadalmi viszonyrendszerek szinte minden összetevőjét meghatározó *térszerkezet széttöredezése*, a *határ menti kettős perifériahelyzet*, a határmentiség és a halmozottan hátrányos helyzet együttes, egymást erősítő „hatásmechanizmusának” a kialakulása volt, miközben Kelet-Magyarország gyökeresen más helyet volt kénytelen elfoglalni az új kelet-közép-európai térben. Kiemelt hangsúllyal említendő tehát a *gazdasági térszerkezet széttöredezése*, a *centrum–perifériaviszony*, a *határmentiség* és a *perifériahelyzet létrejötte*, valamint a határ elválasztó és/vagy összekötő szerepének a diszfunkciója. *A Kárpát-medencét keresztül-kasul átszelő, új politikai határok szét-darabolták a XIX. század végére, a XX. század elejére körvonalozódó régiókezdemenyeket.* Az új határok amellet, hogy szervesen formálódó régiókat érintettek, az interregionális és a magyar–magyar kapcsolatokat lehetetlenné tették, s magát a határforgalmat is rendkívüli módon megnehezítették (Golobics P. – Tóth J. 1999, Rechnitzer J. 1999).

A trianoni határok nemcsak hatalmas területeket és magyar ajkú népességet szakítottak az egykori történelmi Magyarországtól, hanem szervesen összetartozó ter-

mészeti tájakat, s leg súlyosabb következményként pedig infrastrukturális rendszereket és hálózatokat, közutakat, vasutakat, elektromos hálózatokat, településszerkezeti egységeket vágtak durván ketté, szakítottak szét olyakor darabjaira, a leg súlyosabb következményeket idézve elő az utódállamok számára is. A trianoni döntést követő néhány évben átmenetileg még az *intézményesült kishatárforgalom* is hiányzott, akárcsak a második világháborút követő közel két évtizedben, mígnem a hatvanas években újra nem indult, bár a valóságban a beépített bürokratikus elemek és egyéb akadályok miatt többnyire csak látszatmegoldást eredményezett (Sallai J. 2002).

Érthető módon tehát a Kárpát-medencén belüli politikai államhatárok között az egyes államok térszerkezete csak szerves folyamatokat fékező politikai korlátok között fejlődhetett, a belső kapcsolatrendszer intenzitása és textúrája sokkal nagyobb, erősebb, illetve sűrűbb lett, mint a határ menti térségeké, nem is szólva a határon átvívelő regionális együttműködés fejlődésének a korlátairól. Eközben szinte törvényszerű és intenzív folyamattá vált a *határ menti sávban zajló sokirányú perifériaképződés*, többek között a mai magyar–ukrán határ mentén is (Tóth J. 1996, Tóth J. – Golobics P. 1996, Baranyi B. 2004b).

Az előbbiekkal összhangban megfogalmazható tehát a következtetés, hogy ha Magyarország egészén belül az Alföld helyzete periférikusnak minősül, akkor a keleti, de különösképpen az északkelet-alföldi határszél halmozottan hátrányos helyzete miatt joggal érdemelte ki a „*periféria perifériája*” megnevezést (Erdősi F. – Tóth J. szerk. 1988, Baranyi, B. – Balcsók, I. – Dancs, L. – Mező, B. 1999, Baranyi B. szerk. 2001). Ezt a 20–25 km széles sávot a megyeközpontok gyenge vonzása, a fejletlen infrastrukturális állapotok, a rossz elérhetőség, a nagy volumenű munkanélküliség, a romanéesség magas aránya és a kedvezőtlen természeti adottságok (gyenge termőképességű talajok, ár- és belvízveszély) jellemzik. Aligha véletlen, hogy a magyar–román és a magyar–ukrán határ mente kialakulása – tulajdonképpen Trianon – óta összességében hátrányos helyzetű térségnek számított, s ma is Magyarország legkiterjedtebb válságövezeteinek egyike (Enyedi Gy. 1996). Ily módon az országot övező határszakaszok túlnyomó többségében a *periféria helyzettel*, sőt azaz a halmozottan hátrányos helyzettel illusztrálható. A leghátrányosabb helyzetű kistérségek és települések a *külső (határ menti) perifériákon* helyezkednek el, s a magyar–ukrán határ mente mindkét oldalán is kiterjedt területet foglalnak magukban (Baranyi B. 2004a, 2004b, 2007).

A határ menti települések a trianoni döntést követően, akaratukon kívül egyik pillanatról a másikra *kettős értelemben is perifériákká* váltak. Ez egyfelől azt jelentette, hogy a korábbi országon belüli, úgymond „mélységi” elhelyezkedésből valaminek a „végére”, egy – elválasztó szerepet betöltő – új politikai államhatár „szélére” szorultak, másfelől pedig elveszítették egykori, a határ túloldalára szakadt természetes vonzáscentrumukat (Ungvár, Beregszász, Munkács), ami újfent a periféria helyzet akkumulációját idézte elő.

Ezek a határ menti területek Trianon után kevésbé voltak képesek integrálódni az ország gazdasági életébe, alig tudtak – és tudnak – bekapcsolódni a területi munkamegosztásba. A térszerkezeti és vonzáskörzeti kapcsolatokat illetően a trianoni békediktátum természetesen nemcsak magyarországi határ menti települések és városok életét érintette hátrányosan, hanem a trianoni határokon kívülre rekedt, immár nem magyarországi területek határ közeli településeinek a kapcsolatrendszerét, térszerkezeti és vonzáskörzeti funkcióit is nehezítette és akadályozta (*Ruttkay É. 1995, Rechnitzer J. 1997*).

Mi sem jellemzőbb a magyar–ukrán határrégió periféria jellegére, mint az, hogy az öt ország találkozáspontjában elhelyezkedő transznacionális, Kárpátalja-Galícia Határ Menti Régió – *Illés Iván* kifejezésével élve – a *Kárpáti Régió* (intézményesült formában a Kárpátok Eurorégió) pedig az az európai térség, amelyet új európai választóvonal vág ketté. Kelet-Európa divergáló fejlődése következtében ugyanis a térséget alkotó országok keleti határainak egyes szakaszain ma már mélyebb fejlettségi szakadék tátong a határ két oldala között mint az egykori vasfüggöny mentén. Míg az EU keleti határai mentén általában kettő az egyhez vagy egyes szakaszokon ennél is lényegesen kisebb a fejlettségi különbség, a Kárpáti Régió belüli választóvonal mentén helyenként három az egyhez különbség tapasztalható, mint például a magyarországi viszonylatban amúgy is szegény Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és az ukrán Kárpátalja között. Tovább bonyolítja a helyzetet és hozzájárul a perifériaképződéshez az is, hogy a térség államhatárai mentén jelentős nemzetiségi problémák is mutatkoznak (*Illés I. 2002*).

A magyar–ukrán határrégió

Magyarország Európai Unió csatlakozása (2004. május 1.) után a 136,7 km hosszú magyar–ukrán határszakasz az EU schengeni normák szerint őrzött külső határa lett. A határrégiót egyfelől Kárpátalja, másfelől pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, közelebbről a határhoz közelebb fekvő területek és települések alkotják (*1. ábra*). A magyar–ukrán határtérség ukrán oldalán elterülő *Kárpátalja megye* Ukrajna délnyugati részében fekszik, területén húzódnak az Erdős Kárpátok (újabbkori terminológiával: Ukrán Kárpátok) déli lejtői és a lábuknál kezdődő Alföld. Kárpátalja északkeleten a Lemberg (Lvov) és Ivano-Frankovszk megyével, délen Romániával és Magyarországgal, nyugaton Szlovákiával és Lengyelországgal határos. Kárpátalja közigazgatási egység hivatalos neve Kárpátontúli terület (Zakarpatszkaja oblaszty), amely 13 járásra tagolódik. Kárpátalját nem tekinthető önálló földrajzi képződménynek. Magát az elnevezést az 1930-as évek végétől kezdik használni, addig a vidéket a Felvidék keleti részeként, Ruszinszko, vagy Podkarpatszka Rusz néven emlegették. A mai értelemben vett Kárpátaljáról, mint összefüggő területről csak 1944 lehet beszélni, amikor a szovjet megszállás következtében Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékből kimetszettek egy majdnem 13 ezer négyzetkilométernyi részt és elnevezték Zakarpatszka Ukrajnának, egy évre

rá pedig Kárpátontúli területnek. Igaz, nagyjából ugyanez a terület, mint külön földrajzi egység, az első világháború után Podkarpatszka Rusz néven Csehszlovákiához is tartozott a trianoni békeszerződés értelmében.

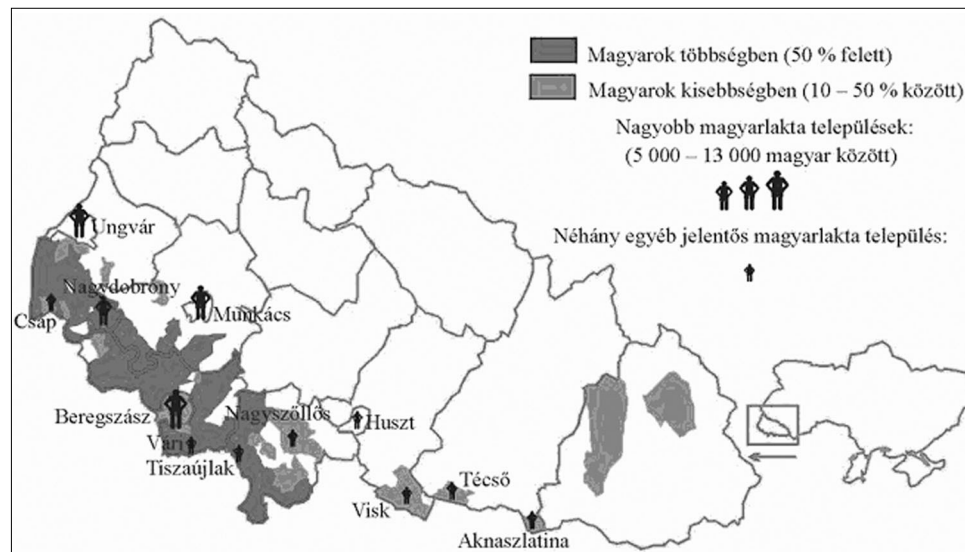
1. ábra. A magyar–ukrán határtérség

Forrás: Dancs L. szerk., MTA RKK ATI Debreceni Osztály

Kárpátalja (Transcarpathia), jelenlegi hivatalos nevén *Чёрно́ри́ччя* *iaërrññü* többszöri területi hovatartozás után a független, államiságát 1991-ben elnyert Ukrajna része. Kárpátalja területe: 12 800 km², Ukrajna területének 2,12%-a, népessége 1 millió 248 ezer fő, az össznépesség 2,63%-a. A 2001. évi ukrán népszámlálás szerint Kárpátalja lakosságából 151,5 ezer fő, az össznépesség 12,1%-a tartozott a magyar kisebbséghez. A városi lakosság aránya Kárpátalján 37,0%, míg Ukrajnában 67,5%. Kárpátalján tizenhárom járás, tíz város, 20 városias jellegű község/falu, 579 egyéb falusi település található. A magyar–ukrán határ régió etnikai sajátossága, hogy az államhatár ukrán oldalán ugyan fogynak, de ma is jelentős számú magyar kisebbség él nagy és kiterjedt etnikai tömbökben, döntően az államhatár mentén (2. ábra).

2. ábra. Magyar etnikum Ukrajnában a 2001. évi népszámlálás idején

Forrás: Népszámlálás, 2001. Határon Túli Magyarok Hivatala. www.htmh.hu

Kárpátalja nemzetiségi összetétele történelmi időkbe visszanyúlóan mindig vegyes volt. Népeisége az 1910-es népszámlálás adatai szerint 600 ezer fő volt, ekkor a lakosság 59%-a ruszin, 25%-a magyar, 11%-a zsidó, 3%-a német, 1,2%-a pedig román volt. Kisebb létszámban éltek itt még csehek, szlovákok és cigányok is, de ezek együttes aránya alig haladta meg az egy százalékot. Az ukránok aránya 1910-ben még elenyészően kicsi volt. A második világháború után Kárpátalja a Szovjetunió része lett és az új politikai helyzet a népesség nemzetiségi összetételére is rányomta bélyegét. A legszembetűnőbb változás, hogy 1946-ban az ukrán lakosság aránya hirtelen 82,3%-ra nőtt, a magyaroké viszont 8,7%-ra, a zsidóké pedig 3,1%-ra csökkent. Az ukránok magas arányát a bevándorláson kívül leginkább az magyarázza, hogy az 1944-es adatok szerint Kárpátalján 61,2%-ot kitevő ruszin lakosságot az ukránokhoz sorolták. A népszámlálások 1946 óta nem közölnek adatokat a ruszinokról, így mai arányukat szinte lehetetlen megbecsülni. A 2001-es népszámlálás adatai szerint az ukránok mellett Kárpátalja legjelentősebb nemzeti kisebbsége a magyar–ukrán határ mentén tömböt alkotó magyarság, arányuk 12,1% (1. táblázat, 2. ábra). Ukrajna nemzetiségi megoszlása már más képet mutat: az ukránok (77,8%) mellett a legjelentősebb kisebbség az orosz (17,3%), és nincs a 2001-es népszámlálás adatai alapján más olyan etnikum amely aránya eléri az összlakosság 1%-át (Balcsók I.–Baranyi B.–Dancs L. 2005).

Az Ukrajnával szomszédos Észak-Alföldön a *nemzeti kisebbségek nyelveinek* csupán az egymás közötti érintkezésben, a kultúra területén, valamint az anyanemzettel való kapcsolatok ápolásában van szerepük. Kárpátalján a nemzetiségi megoszlásnak megfelelően az ukrán nyelvet (államnyelv) beszélik legtöbben, emellett jelentős a magyar, a román és az orosz nyelvet beszélők száma, de használják még a cigány, a szlovák és a német nyelvet is.

1. táblázat. Kárpátalja lakosságának etnikai megoszlása, 2001

Etnikai csoport	Népességszám (ezer fő)	az összes %-ában		a 2001. évi érték az 1989. évi %-ában
		2001	1989	
Ukrán	1 010,1	80,5	78,4	103,4
Magyar	151,5	12,1	12,5	97,3
Román	32,1	2,6	2,4	109,0
Orosz	31,0	2,5	4,0	62,7
Cigány	14,0	1,1	1,0	115,4
Szlovák	5,6	0,5	0,6	77,7
Német	3,5	0,3	0,3	103,0
Összes	1 254,6	100,0	100,0	100,7

Forrás: Ukrán népszámlálási adatok, 2001.

A magyar–ukrán kapcsolatokat nehezítő körülmény a hátrányos helyzet, az öröklött történelmi, kulturális és etnikai gondok, valamint egyéb problémák (illegális kereskedelem, migráció, bűnözés) jelenléte mellett további súlyos gond hogy a határon átnyúló kapcsolatok javulása ellenére a magyar–ukrán határszakasz viszonylag *nehézzen átjárható*, részben az újabb nehezítő körülmény, a schengeni határőrizeti rend bevezetése miatt is. Súlyos problémát jelent a határ mindkét oldalán a hátrányos helyzet akkumulációja (elmaradott gazdasági szerkezet és infrastruktúra, tökehiány stb.), illetve az ukrán oldal relatív elmaradása. Új kihívásokat és lehetőségeket teremtett, az ukrainai fordulat, a „narancsos forradalom” (2004) az interregionális együttműködés erősítésére irányuló újabb pozitív törekvés.

A határon átnyúló kapcsolatok sajátosságai

A Trianont követő évtizedekben, egészen 1991-ig a Szovjetunió széthullásáig és a független Ukrajna létrejöttéig a magyar–ukrán határtérség problémáit súlyosbították a különböző határváltozások, miután a határrégió a XX. század folyamán Kelet-Közép-Európa egyik legtöbb változást megélt határszakasza mentén helyezkedett el.

Mindezek a változások igen erőteljesen rányomták a bélyegüket a határon átnyúló kapcsolatok alakulására, tartalmára és minőségére is. Mivel a szocializmus idején ez a határszakasz a Szovjetunió nyugati peremét jelentette, amelyet hadászati megfontolásokból igen szigorúan őriztek, s a határ szovjet oldalon elektromos jelzőrendszert is kiépítettek, sőt mindenféle határon átnyúló kapcsolat csak szigorúan ellenőrzött keretek között működhetett. A határátlépést számos egyéb bürokratikus akadály hátráltatta, s egészen az 1990-es évek elejéig az államhatár valóságos falként funkcionált, gyakorlatilag lehetetlenné téve az érdemi együttműködést, nem különben a mindennapi kapcsolatokat.

Az erős, *elválasztó (gát-) vagy szűrő jellegű határok* nagyon gyakran még keleti szocialista országok viszonylatában is valóságos vasfüggönyként működtek tulajdonképpen egészen az 1989/90-es kelet-közép-európai rendszerváltó folyamatig, jóllehet a bizonyos pozitív tendenciák már a hetvenes-nyolcvanas évektől megmutatkoztak. Az államszocializmus időszakában kevés számú határ menti kapcsolat magyar–ukrán relációban is a következő gyakorlat szerint valósulhatott meg. Valamelyik határ menti megye, város vagy egyéb település vezetői elhatározták, hogy a határ túloldalán lévő megyével, várossal, falusi településsel testvértelepülési, kulturális, sport vagy egyéb kapcsolatot kívánnak kiépíteni, szándékukat először saját országuk központi párt és kormányzati fórumai elé terjesztették. Amennyiben a központi hatalmi szervek jónak tartották a kezdeményezést, akkor diplomáciai úton felkeresték a szomszéd ország párt és kormányzati vezetését a kapcsolatfelvétel ügyében. Ha ők is úgy gondolták, hogy támogatandó a kezdeményezés, akkor a szomszédos állam vezető szerveinek értesítés után a saját megyéjük, városuk vezetőinek is megadták az engedélyt a kapcsolatfelvételre. Mikor az érintett megyék, városok a határ mindkét oldalán megkapták az engedélyt a központtól, nagy protokolláris procedúrával kezdetét vehette a testvérmegyei, testvérvárosi kapcsolatok kiépítése. Ezek azonban mindvégig alapvetően függtek a két állam viszonyától, gyakran megtörtént a kapcsolatok szüneteltetése, letiltása (Tóth J. 1996, Rechnitzer J. 1999).

Az 1980-as évek második felétől Közép- és Kelet-Európában megindult politikai enyhülés, majd az államszocializmus látványos összeomlása megteremtette a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének esélyeit, gyökeresen megváltoztatva többek között a magyar–ukrán határtérségben a kapcsolatok jellegét és minőségét. A határátkelés feltételei lényegesen egyszerűsödtek, mindenki kaphatott világútlevelet, új határátkelőhelyek létesültek, beindult a kishatárforgalom. (A kishatárforgalom olyan határátlépési lehetőség, amelyhez nem szükséges nemzetközi útlevél, hanem csak speciális kishatárforgalmi engedéllyel vehető igénybe a szomszédos országok határ mentén élő lakosai számára.) Mindezek következtében a határon átnyúló együttműködés ügye is nagy lendületet kapott, mindenekelőtt a lakossági kapcsolatok indultak nagy fejlődésnek, miközben a gazdasági kooperációk csak mérsékelt ütemben bontakoztak ki. A hetvenes-nyolcvanas évektől ellentmondásosan alakuló, de mégis

javuló határon átnyúló kapcsolatok az 1989/90-es rendszerváltást követően vettek gyökeres fordulatot. A magyar–ukrán államhatár is nyitottabbá vált, élénkültek a településközi, a lakossági, s valamelyest még a gazdasági kapcsolatok is.

Újabb előrelépést jelentett a határ menti együttműködések minőségében Magyarország 2004. május 1-jei uniós csatlakozása, amely a következő *előnyöket* biztosította a kapcsolatépítésben: javuló gazdasági, társadalmi és integrációs kapcsolatokat az EU belső határai mentén; a határrégiók fejlesztését szolgáló források megszerzésének javuló esélyeit (Interreg, TACIS stb.); a külső határ megléte ellenére az államhatár elválasztó jellegének csökkenését; kedvező politikai légkört az ukrán belpolitikai változások nyomán.

A csatlakozással együtt járó *hátrányok* közül ezzel szemben többek között a schengeni határőrizeti rend bevezetése (a kishatárforgalom megszűnése, a határok átjárhatóságának nehézkessé válása, a magyar–magyar kapcsolattartás nehezülése) említhető meg elsősorban. Továbbra is fennmaradt a hátrányos, periférikus helyzet, gazdasági válságövezetek jelenléte a határok mindkét oldalán; csökkenő intenzitással, de kulturális és etnikai problémák is jelentkeznek időnként. Az egyéb, zömmel újkeletű problémák (az illegális kereskedelem, a legális és illegális migráció, a bűnözés) is a határrégió sajátossága.

A rendszerváltó folyamatok kedvező hatásaira tekintettel önként adódik a *kérdés*, *Magyarország keleti államhatárai mentén az államhatárok elválasztó és/vagy összekapcsoló funkciója érvényesül-e erőteljesebben?* Általában véve a szomszédos országok és határ menti térségeik integrációjának alapjává a *határ menti* (*cross-border*) és a *határo(ko)n átnyúló* (*trans-border*) típusú együttműködések váltak. Az előbbiek inkább a kelet-európai térségekre, míg az utóbbiak főként a nyugati határ menti térségekre jellemzőek. Legjellemzőbb sajátosságként mindjárt megemlíthető, hogy a Nyugat-Európában elterjedtebb „trans-border” típusú, azaz nem közvetlenül egymás mellett fekvő határterületek kooperációját jelentő együttműködés helyett Kelet-Közép-Európában, Magyarországon pedig különösen a magyar–román – és kevésbé karakterisztikus formában – a magyar–ukrán határok mentén a „cross-border” típusú, azaz a közvetlenül egymás mellett fekvő területek, települések határon átnyúló kapcsolatainak vannak jelen. Ennek a közvetlen, egyszersmind egyszerűbb és alacsonyabb szintű együttműködésnek tulajdonképpen már saját betűszava is van: *CBC* (*Cross-Border-Cooperation*) (Baranyi B. 2004a).

Gazdasági kapcsolatok

A magyar és ukrán határ menti térségek adottságainak elemzésekor az egyik legnagyobb problémát az összevethető statisztikai adatok hiánya jelenti. A statisztikai adatgyűjtés eltérő módja mellett az idősoros adatok esetében problémát jelent, hogy

Ukrajna csak 1991-ben lett független, a korábbi szovjet adatok pedig nem minden esetben felelnek meg a valóságnak, illetve nem, vagy csak igen nehezen hozzáférhetőek. Ukrajnában pedig sokáig nem voltak hozzáférhető statisztikai kiadványok a kiadás anyagi nehézségei miatt, sőt számos statisztikai adat még most sem nyilvános. Ukrajna jelenleg még csak tervezi az Európai Unió csatlakozási kérelem beadását, ebből következően nem alakulhatott ki az EUROSTAT-tal kompatibilis nemzeti területi statisztikai tervezési rendszer. Mindkét ország esetében külön nehézséget okoz ráadásul, hogy az elmúlt másfél évtizedben többször változtak az adatgyűjtési és rendszerezési szokások, ezért sok esetben az adatok nem vethetőek össze egymással.

A Szovjetunió széthullása után 1991-ben létrejött az önálló Ukrajna. A térség többi országához hasonlóan a rendszerváltás után az ukrán gazdaság is válságba került, amelyből csak most kezd kilábalni az ország. Az egy főre jutó GDP 1991 és 1999 között több mint 60%-kal esett vissza (vásárlóerő paritáson számolva 5 180 USD-ről 2 200 USD-ra), azóta ismét emelkedőben van, 2001-ben az éves növekedési ráta 9,1%. Magyarország gazdasága is megérezte a rendszerváltás hatását, azonban nem következett be az Ukrajnaihoz hasonló visszaesés. A GDP vásárlóerő paritáson számított értéke 2001-ben az Európai Unió átlagához képest még mindig alacsony, de már elérte a 13 400 USD-t (2. táblázat). Regionális szintű GDP adatok csak Magyarországon állnak rendelkezésre, ezek alapján az Észak-Alföldön mérsékeltén növekszik a vásárlóerő paritáson számított GDP, ezzel együtt a magyar régiók között az utolsó helyen áll.

2. táblázat. Folyó áron számított GDP/fő, USA dollárban, 2001

Országok	Folyó árfolyam alapján	Vásárló erő paritáson		
		EU15 = 100	USD	EU15 = 100
EU 15	20 800	100,0	25 500	100,0
Magyarország	5 100	24,5	13 400	52,5
Ukrajna	720	3,5	4 150	16,3

Forrás: www.oecd.org, Ukrajnára vonatkozó adatok: www.worldbank.org.

Mivel Kárpátalja a Szovjetunió nyugati peremén helyezkedett el, sohasem volt az ipari nagyberuházások célpontja, gazdaságának uralkodó termelési ágazata a mezőgazdaság. A megye gazdasága – valamennyi ágát tekintve – alacsony hatásfokú, a műszaki színvonal és a szervezettség elmaradottsága jellemzi. A meglévő városi ipar tönkrement, leépült. Az egy főre jutó termékgyártás a megyében az országos átlag felénél kevesebb. A termelés 1999-ig tartott visszaesése a vállalatok 70,5%-át érintette a megyében, kedvezőtlenül befolyásolta a lakosság reáljövedelmének alakulását. Kárpátalján 2000-ben elkezdődött a gazdaság élénkülése, megállt a mezőgazdasági

termelés csökkenése, az ipar 12%-kal, 2001-ben pedig 21%-kal több terméket állított elő, mint egy évvel korábban.

A *külföldi tőkebefektetések* egyre növekednek Ukrajnában is, 2002-ig összesen mintegy 4,4 milliárd USD volt az országban befektetett külföldi tőke nagysága, viszont a külföldi tőkebefektetések egy főre jutó értéke még mindig az egyik legalacsonyabb a térségben. Az USA, mint legnagyobb beruházó, az ukrajnai külföldi befektetésekből 1 207,8 millió dollárral részesedik, ami a külföldi beruházások 13,7%-a, majd Ciprus következik 1 115 millió USD-vel (12,7%). Nagy-Britannia 938,6 millió dollárt fektetett be Ukrajnában (10,7%). A külföldi befektetők leginkább az élelmiszer- és feldolgozóipart, a kiskereskedelmet, a pénzügyi szférát preferálták. A régiókat tekintve Kijev a külföldi tőkéből mintegy két milliárd dollárral részesedik, amit a Kijevi régió (462 millió USD), majd a Dnyipropetrovszki régió (484 millió USD) követ 2003. október 31-ig. A külföldi tőke bevonásával működő vállalatok száma 9 161 volt.

A magyar–ukrán külkereskedelmi kapcsolatokat magyar részről az energiahordozók és nyersanyagok nagy mértékű importja miatt negatív egyenleg jellemzi. A környező országok közül a magyarországi befektetők, vállalati társtulajdonosok Kárpátalján az első, Ukrajnában a kilencedik helyen állnak. A Magyarországon bejegyzett vállalkozások eddig mintegy 30 millió USD tőkét investáltak ukrajnai vállalkozásokba. Bízható, hogy 2003-ban az előző esztendőhöz viszonyítva 43%-kal nőtt az Ukrajnába irányuló magyar külkereskedelmi szállítások volumene, és hosszú idő után újra több mint félmilliárd USA-dollár fölött alakult az esztendő mérlege. Ukrajnában mintegy 260 magyar–ukrán vegyes vállalat tevékenykedik eredményesen, évente közel háromezer üzleti szerződést kötve. A tőkeszegény ukrán befektetők Magyarországon jóval jelentéktlenebb szerepet játszanak.

Kárpátalján a 2004 januári adatok szerint a gazdaságba investált külföldi tőke összege 204,3 millió dollár, ami az Ukrajnában befektetett külföldi tőke öt százalékáé. A befektetett tőke nagysága alapján Kárpátalja a tizedik helyet foglalja el a régiók sorában, míg az egy főre jutó beruházások nagyságát tekintve a hatodik pozícióban található. Ukrajna függetlenné válása óta Magyarország folyamatosan a legnagyobb külföldi befektetők között volt Kárpátalján. A megye gazdaságába beruházott 25,9 millió dollárnyi tőkével Magyarország jelenleg az ötödik helyen áll a befektetett tőke 10,6%-ával. A legnagyobb befektető az USA az összes befektetés 15,6%-ával, Japán a második 14,1%-kal, amit Németország követ 11,9%-kal. A negyedik helyet közvetlenül Magyarország előtt Ausztria foglalja el (10,8%). A beruházások közül 32 vegyes vállalként, 62 pedig száz százalékban külföldi tulajdonú cégeként működik. A környező országok közül a magyarországi befektetők, vállalati társtulajdonosok Kárpátalján az első helyen állnak: több mint 110 ukrán–magyar vegyes vállalat működik (*Balcsók I.–Baranyi B.–Dancs L. 2005*).

Magyar–ukrán viszonylatban jóval kiegyenlítettebben alakultak a kölcsönös tőkebefektetések mutatói, 2005-ben mindössze 2,6-szeresen múlta felül a magyar tő-

keexport az ukrán behozatalt. A magyar tőkekivitel Ukrajna irányába több mint 2,7-szeresen emelkedett 1998 óta, s mindvégig felülmúlta az ukrán tőkebehozatalt, amely a vizsgált időszakban nem bővült számottevően. A magyar befektetők elsődleges célpontja a szomszédos Kárpátalja, de Budapest mellett az ukrán tőke jelenléte is számottevő a határ mentén (3. Táblázat).

3. táblázat. A magyar–román és a magyar–ukrán kölcsönös tőkebefektetések alakulása 1998–2005 között

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Magyar befektetések Romániában	61,2	64,6	65,7	95,4	151,6	165,9	202,5	313,4
Román befektetések Magyarországon	0,1	4,2	5,4	7,0	6,9	12,2	10,5	11,2
Magyar befektetések Ukrajnában	10,4	14,1	16,2	23,4	19,0	19,9	21,2	28,3
Ukrán befektetések Magyarországon	8,0	8,0	7,2	6,7	8,6	11,5	11,1	10,8

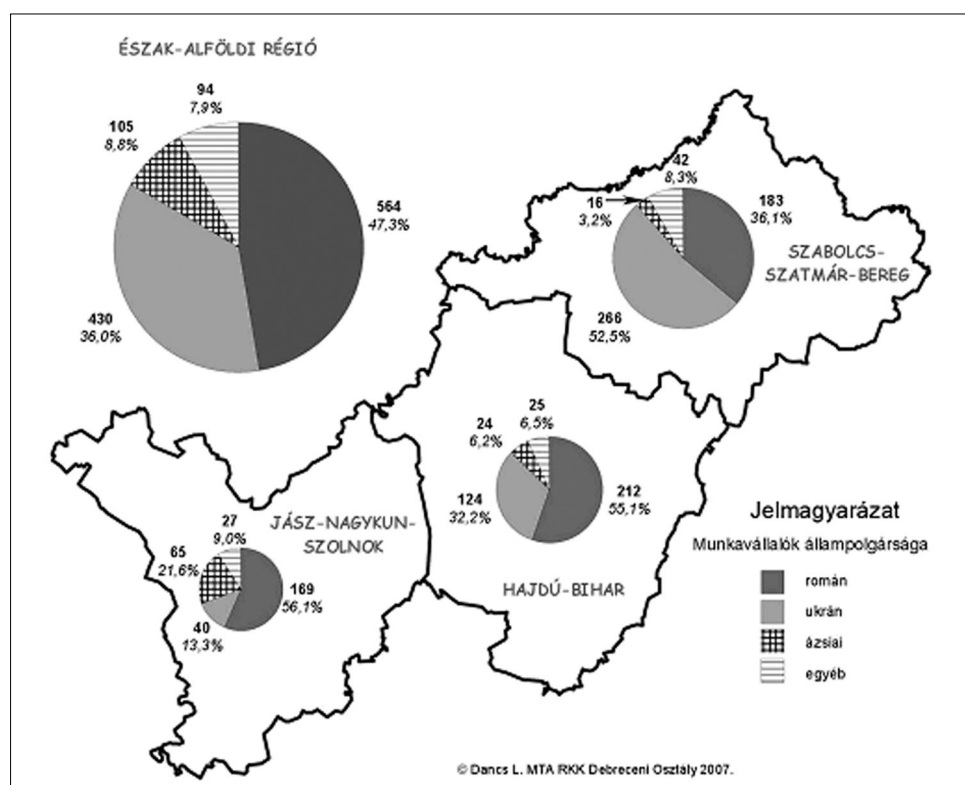
Forrás: Magyar Nemzeti Bank.

A gazdasági kapcsolatok igen fontos segítő szervezetei a térségben a különböző *kamarák*, amelyek minden eszközt megragadnak a határ menti gazdasági kapcsolatok élénkítésének, befektetési lehetőségek közvetítése, üzleti- és szakember-találkozóak szervezése stb. céljából. A román és az ukrán gazdasági együttműködések térségben betöltött fontos szerepére utal, hogy a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara rendelkezik külön ukrán és román tagozattal, amelyek közül az ukrán Nyíregyházán, míg a román Békéscsabán működik.

A gazdasági kapcsolatok egyik fontos tényezője lehet egy adott térségben a *külföldiek munkavállalása*. Az Észak-alföldi régió munkaerő-piacán is jelen vannak a szomszédos országok munkavállalói, magyar állampolgárok romániai, illetve ukránai foglalkoztatása viszont nem jellemző. A határforgalomhoz kapcsolódóan már említett illegális munkavállalás mellett, a magasabb bérek miatt a román és ukrán állampolgárok a külföldiek hivatalos foglalkoztatásban is jelentős szerepet kapnak Magyarországon, a régióban pedig még dominánsabb a szerepük. A 2005. év végén érvényben lévő külföldiek számára kiadott munkavállalási engedélyek száma Magyarországon 53 324 volt (az Európai Unió országainak további 19 328 regisztrált, de nem engedélyköteles munkavállalója nélkül), amelyek kétharmada román, 16,6%-a pedig ukrán állampolgárok számára lett kiállítva. A Magyarországon hivatalosan alkalmazásban álló ukrán állampolgárok 58,4%-a, a romániai munkavállalóknak pedig 52,2%-a a fővárosban talált magának állást.

Az Észak-Alföldön külföldiek számára kiállított, 2005 végén érvényben lévő 1193 darab munkavállalási engedély 47,3%-a román, 36%-a ukrán, 8,8%-a pedig valamilyen ázsiai ország állampolgára számára volt kiállítva. Szabolcs-Szatmár-Beregben regisztrálták a legtöbb külföldi munkavállalót, amelyek több mint felét az ukrainai vendégmunkások, többségében kárpátaljai magyarok tették ki. A régió másik két megyéjében ezzel szemben a Romániából érkezett munkások vannak többségben (3. ábra) (Dancs L. 2007).

3. ábra. A 2005 végén érvényben lévő hivatalos munkavállalási engedélyek száma az Észak-alföldi régióban

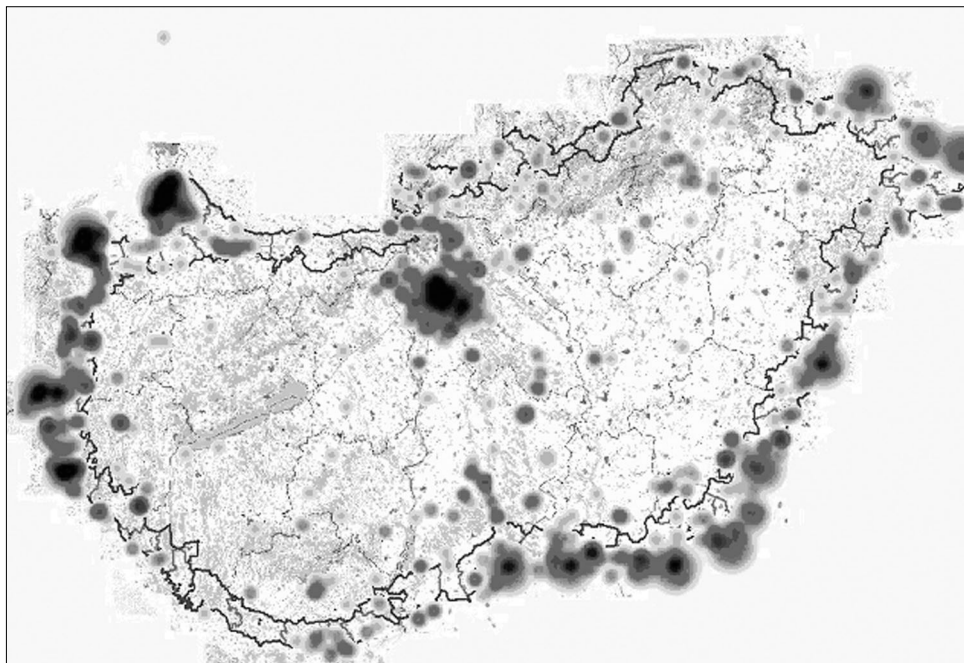
Forrás: Foglalkoztatási Hivatal adatai alapján szerk. Dancs L.

Mindkét határregióban súlyos problémákat okoz a *munkanélküliség*. Az Észak-Alföldön a munkanélküliségi ráta értéke tartósan az országos átlag felett van, és a regisztrált munkanélküliek között magas a képzetlenek, illetve a tartósan munkanélküliek aránya. Kárpátalja munkanélküliségi mutatói szintén a legrosszabbak közé tartoznak Ukrajná-

ban, bár a hivatalos adatok nagyon kedvező képet festenek a munkanélküliségről: ezek szerint 2000-ben 11,6%, 2001-ben 13,9%, 2002-ben 11,9%, 2003 végén pedig 7,0% volt a nyilvántartott állástalanok aránya. Ezek a hivatalos adatok azonban nem tükrözik a munkanélküliek valós számát, mivel csak minden tizedik állástalan fordul a foglalkoztatási központokhoz (a munkanélküliek tényleges arányát tehát minimálisan a tízszeresére becsülhetjük). A szociális gondokat tovább élezi a látens munkanélküliség (kényszerszabadságolás, csökkentett műszakszám, rövidített munkaidő).

A magyar–ukrán határ mentén általánosan jellemző a határon átnyúló *megélhetési kereskedelem*. A legelterjedtebb tevékenység az olcsó ukrán üzemanyag, illetve bizonyos jövedéki termékek (elsősorban dohányárú és szeszesital) Magyarországra történő behozatala. Kárpátaljára elsősorban élelmiszereket, illetve műszaki cikkeket visznek Magyarországról. A folyamatban elsősorban a nehéz gazdasági körülmények között élő kárpátaljai lakosok vesznek részt, de a határ magyar oldalán élők is foglalkoznak üzemanyag-turizmussal. Ez a folyamat leginkább a magyar–ukrán határ forgalmi adataiban érhető tetten, amelyeket nagymértékben befolyásol a megélhetési kereskedelem.

4. ábra. Tiltott határátlépések helyszínei Magyarországon, 2005

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

Az illegális migrációról és bűnözésről nem állnak ugyan rendelkezésre összehasonlítható statisztikai adatok, de általánosságban elmondható, hogy 1988 óta mindkét határ régióban növekedett az ismertté vált bűncselekmények száma, s megszorodtak a határhoz kapcsolódó bűnelkövetések is. Az árucsempészség és a jövedéki termékekkel való visszaélés mellett egyre inkább teret nyer a szervezet keretek között zajló embercsempészség. A magyar–ukrán határon az illegális migráció iránya kelet–nyugati, Ukrajna felől elsősorban kínai, afgán és vietnami állampolgárok próbálnak Magyarországon keresztül Nyugat-Európába jutni (4. ábra).

A határon átnyúló kapcsolatok jellegéről empirikus vizsgálat tükrében

A határmentiség kérdéseinek behatóbb elemzése érdekében több nagyszabású, empirikus vizsgálatra került sor Magyarország keleti államhatárai mentén. Az 1998–1999-ben elvégzett, 2002-ben megismételt *önkormányzati kérdőíves vizsgálat* célterülete a Szabolcs-Szatmár-Bereg és Hajdú-Bihar megye magyar–ukrán – és magyar–román – határ mentén található 119 településből álló határ menti sáv volt, ahol a legtipusosabban mutatkoznak meg ma is a periféria jelleg sajátosságai, s továbbra sem mérséklődött számottevően a halmozottan hátrányos helyzet akkumulációja (5. ábra).

Az önkormányzati kérdőíves vizsgálatokon és mélyinterjúkon alapuló elemzések a határmentiség, a periféria képződés sajátosságait és a kettős periféria helyzet felszámolásának a lehetőségeit kutatják a gazdasági-társadalmi viszonyok komplex összefüggésrendszerében, külön is kitérve a határon átnyúló kapcsolatok helyzetére, jellegére, valamint a magyar–magyar és az interetnikus kapcsolatok sajátosságaira is, amely alkalmat ad az öt évvel korábbi hasonló vizsgálattal történő összevetésre. A kérdőíves felméréseket és a hozzá kapcsolódó vizsgálatokat az MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztályának a munkatársai végezték el a határ menti települések polgármesterei körében. Az 1999-ben elvégzett, majd 2002-ben megismételt kérdőíves vizsgálatok adatai szerint a határ menti községek és városok harmada rendelkezik valamilyen külföldi partnertelepüléssel, többségük a hozzá legközelebb eső ország valamely – többnyire magyar lakta – közeli településével állt kapcsolatban 1998-ban és 2002-ben egyaránt. A külkapcsolatok jellegében sem következett be gyökeres változás a két vizsgálat között, jóllehet a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok terén némi pozitív elmozdulás történt és a különböző együttműködések intenzívebbé váltak, miután a legújabb vizsgálatok során a testvértelepülési együttműködések kivételével nőtt az említési gyakoriság.

A határon átnyúló kapcsolatok jellegét érintő két kérdőíves empirikus vizsgálat eredményei többek között azt bizonyították, hogy jelentékeny elmozdulás történt ugyan a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok fejlődése irányába, ám továbbra is a különféle, sok esetben formális jellegű határon átnyúló kulturális, testvértelepülési,

sportkapcsolatok az erőteljesebbek. Az északkelet-alföldi periférikus határ menti területek, köztük kiterjedt magyar–ukrán határtérségek és települések azonban ma még kevésbé kerültek kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal. Ez a körülmény a határon átnyúló együttműködés mennyiségében, jellegében és tartalmi mélységében is megmutatik: *alacsony a gazdasági, a kereskedelmi, az oktatási együttműködések aránya, inkább a kulturális, a testvértelepülési, a sport és egyéb kapcsolatok dominálnak.*

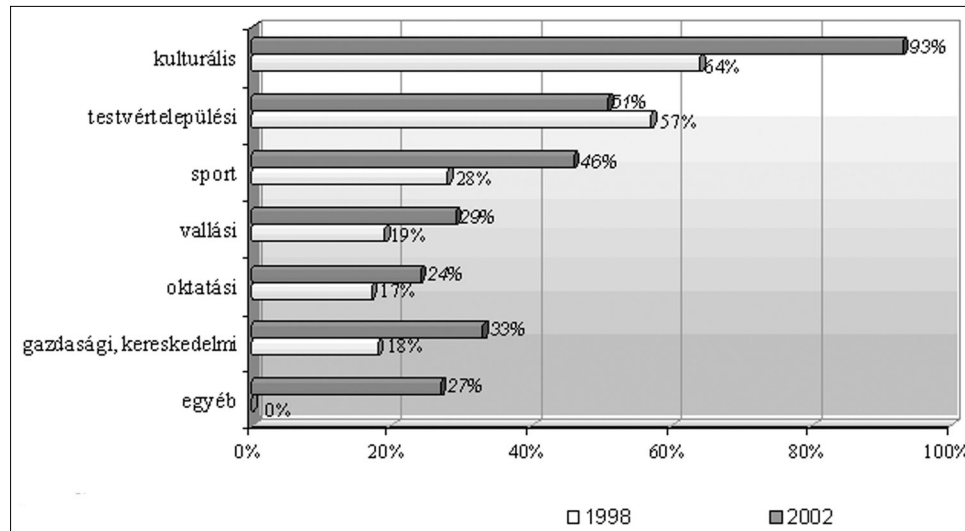
Mint általában, a kapcsolatépítés a vizsgált határtérségben is először a kultúra területén, intézményes keretek között, a korábbi testvérmegyei és testvérvárosi kapcsolatok bázisán indult, majd fokozatosan bekapcsolódtak a civil és a gazdasági szféra szervezetei. Az azonos térségben, azonos szándékkal 1998-ban és 2002-ben elvégzett, illetve megismételt két saját kérdőíves vizsgálat eredményei végső soron azt is bizonyították, hogy jelentékeny elmozdulás történt a *gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok* fejlődése irányába, bár továbbra is a különféle határon átnyúló kulturális, testvértelepülési, sportkapcsolatok az erőteljesebbek, míg az északkelet-alföldi periférikus határ menti területei, köztük kiterjedt magyar–román és magyar–ukrán határtérségek és települések még kevésbé kerültek kapcsolatba a nemzetközi gazdasággal.

Egy másik, 2001–2002-ben elvégzett sokrétű véleményvizsgálatból kiemelve a határon átnyúló lakossági kapcsolatok megítélésére vonatkozó eredményeket, ez esetben is megállapítható, hogy a szomszédos országba irányuló *határon átnyúló kapcsolatok jellege* a magyarországi és a romániai, illetve ukrainai kontaktussal rendelkező válaszadók egyaránt *a személyes jellegű kapcsolatokat* (rokonlátogatás, barátok, ismerősök látogatása) jelölték meg leggyakrabban, igen magas továbbá a pihenés és szabadidő-eltöltés, valamint a bevásárlás, megélhetési kereskedelem, alacsony volt viszont az üzleti kapcsolatok említési gyakorisága. Jóllehet ugyan Magyarország Kelet-Közép-Európa egyik legnyitottabb gazdaságú országa, a Kárpát-medencében elfoglalt központi helyzete és a nemzetgazdasági célok megvalósítása a gazdasági együttműködés erősítését, s ezzel együtt a határok minél szélesebb körű átjárhatóságát igényelné ebben a térségben is (Baranyi B. szerk. 2001) (5. ábra).

A másik nagy, a magyar–ukrán határ mindkét oldalát felölelő empirikus vizsgálat a határ menti lakossági kapcsolatok jellemzőinek feltárására irányult *véleményvizsgálatok* alapján. A magyar–ukrán határ mentén élő lakosság határról, a szomszédos országról, a túloldalon élőről alkotott képéről, valamint határon átnyúló kapcsolatairól a 2001–2002-ben végzett kérdőíves vizsgálat során négy–négy szomszédos, hasonló nagyságú település került kijelölésre arányos elosztásban a határ magyar–ukrán oldalán. A településpárok – Záhony–Csap (Csop), Barabás–Mezőkaszony (Koszini), Tiszabecs–Tiszaújlak (Vilok), és Kispalád–Nagypalád (Velika Palagy) – funkcióikban és jelentőségükben is különbözőek. Míg Záhony–Csap az 1990-es évek elejéig az egyetlen, s máig a legjelentősebb, teherforgalmat is bonyolító határállomás, illetőleg nagy kapacitású átrakókörszet a magyar–ukrán határszakaszon, addig Tiszabecs–Tiszaújlak csak nemzetközi személyforgalmat bonyolít, Barabás–Mezőkaszony a közelmúltig csak kishatárátkelő volt, Kispalád

és Nagypalád pedig bár szomszédos települések, nem rendelkeznek határátkelőhellyel. Mindkét oldalon több mint 500 kérdőív felvételére és feldolgozására került sor (6. ábra).

5. ábra. A határon átnyúló kapcsolatok jellege az Északkelet-Alföld határ menti településein az említési gyakoriság szerint 1998-ban és 2002-ben

Forrás: kérdőíves vizsgálat, 1998, 2002.

6. ábra. Határ menti empirikus vizsgálatok által érintett településpárok a magyar–ukrán határ mentén, 2002

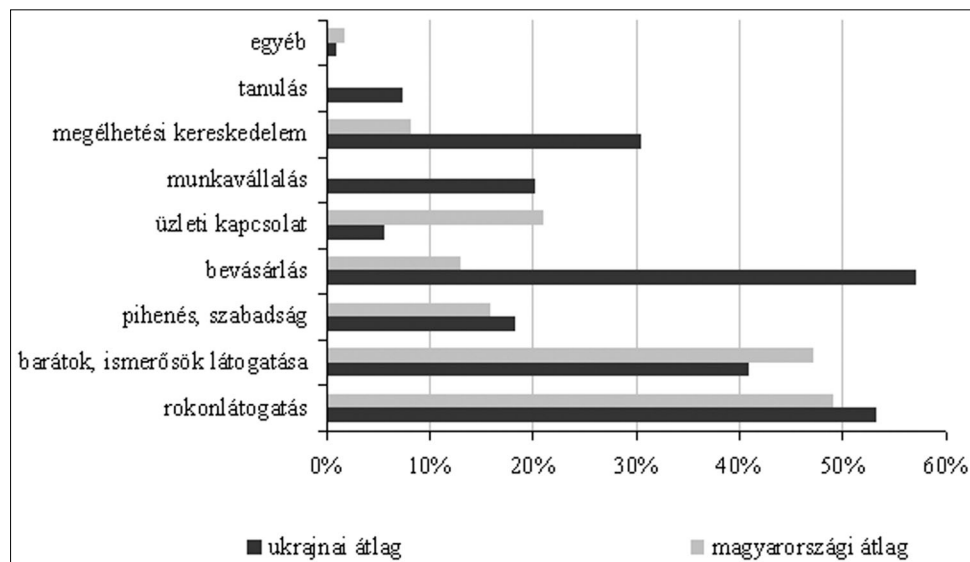
Forrás: MTA RKK ATI Debreceni Osztály. Szerk.: Dancs L., 2002.

A határon átnyúló kapcsolatok szempontjából is fontos, hogy a lakosság miként vélekedik a lakossági kapcsolatokról. A kérdőíves vizsgálat adatai szerint magyar oldalon a megkérdezettek 22,8%-a, ukrán részről viszont 72,1%-a rendelkezik a szomszédos országba irányuló kapcsolattal, tehát a kárpátaljai megkérdezettek közül többen élnek a határ nyújtotta lehetőségekkel, amely a helyi, viszonylag mostohább megélhetési viszonyokat ismerve nem meglepő. A szocializmus évtizedei alatt a határok zártsága nagymértékben akadályozta a határon való átjutás lehetőségét, a határon átnyúló kapcsolatok kialakítását és elmélyítését. Igaz ez a megállapítás Magyarország keleti határtérségeire is. Bár a határ magyar, illetve román és ukrán (akkor még szovjet) oldalán eltérőek voltak az átjutás körülményei, általában véve a magyar állampolgárok léphették át relatíve könnyebben a határt. A kapcsolatok létrejöttének ideje is utal az egykori Szovjetunióban tapasztalható elzárkózásra és a körülményes kiutazási feltételekre, hiszen a kárpátaljai megkérdezettek magyarországi kapcsolatainak 62,8%-a a rendszerváltás, 1989–1990 után jött létre. Ezzel szemben magyar oldalról a szomszédos országbairányuló kapcsolat 67%-amár 1989 előtt kialakultak (*Dancs L. 2004*).

A határ menti kapcsolatok jellegét tekintve a határ ukrán és magyar oldalán is elsősorban a személyes kontaktusok kerültek előtérbe (rokonok, barátok, ismerősök látogatása). A határok nyitottabbá válása ellenére máig sem túlzottan jelentős a gazdasági célú, túloldali üzleti kapcsolatok aránya, egyedül az ukrán határ közelében élő magyarországi válaszadók jelölték meg nagyobb arányban a kapcsolatoknak ezt a formáját. A Kárpátalján uralkodó nehéz gazdasági körülményekre és létfenntartási viszonyokra utal, hogy mindhárom megélhetéshez kapcsolódó kategóriát (bevásárlás, megélhetési kereskedelem, munkavállalás) toronymagasan az ukrainai válaszadók vezetik. Feltűnő, hogy a hivatalos üzleti kapcsolatok aránya jóval magasabb a magyar oldalon. A nehéz kárpátaljai megélhetési körülményekre utal, hogy a megélhetéshez kötődő tevékenységek (munkavállalás, megélhetési kereskedelem, bevásárlás) elsősorban az ukrán oldali válaszadóknál fordultak elő (*7. ábra*).

A kapcsolattal rendelkezők említettek két olyan szomszédos országhoz kötődő tevékenységet is (a szomszédos országban folytatott tanulmányok, illetve a munkavállalás), amely csak a kárpátaljai településeken fordult elő. A kárpátaljai munkavállalók a külföldiek számára hivatalosan kiadott munkavállalási engedélyeket tekintve a románok mögött a második legnagyobb csoportot képezik hazánkban, ezzel együtt a többség mégis illegálisan vállal munkát Magyarországon, többnyire a nagyvárosok építkezéseiben, illetve a határ közelében mezőgazdasági idénymunkák alkalmával (*Balcsók I. 2003*).

7. ábra. A szomszédos országba irányuló kapcsolatok jellege (említési gyakoriság szerint)

Forrás: Kérdőíves felmérés adatai, 2001–2002. MTA RKK Debreceni Osztály.

Az interregionális együttműködés intézményi keretei

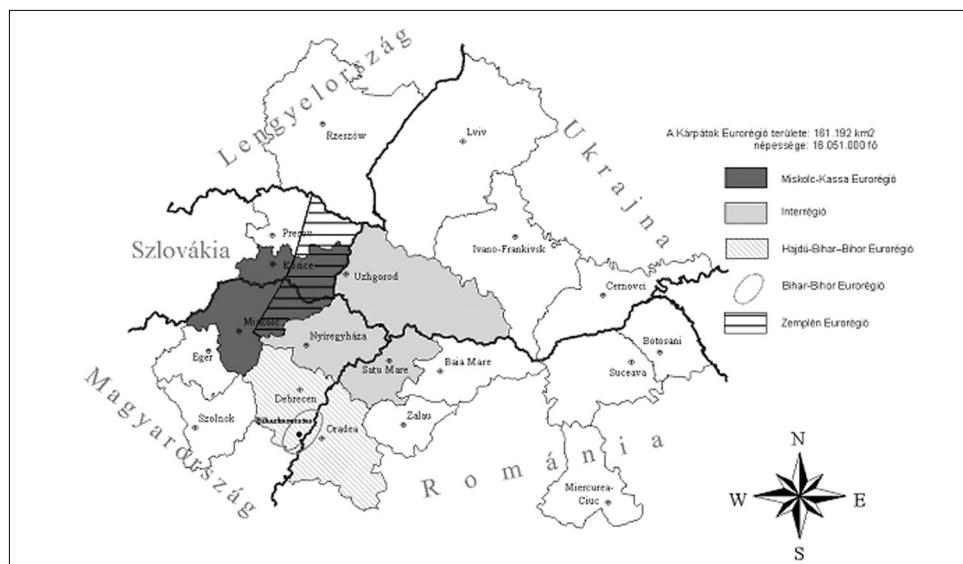
Eurorégió (nagy régió) – Kárpátok Eurorégió

A Magyar Köztársaság – 2004 májusa után – immár külső határává vált keleti határ régiói számára jelentkező hátrányos következmények minimalizálásában, a határon átvélő kapcsolatok erősítésében megkülönböztetett szerepet játszhatnak többek között azok a *nagy euroregionális szervezetek és egyéb interregionális szerveződések*, amelyek szép számmal vannak jelen Magyarország keleti államhatárai mentén. Ezeknek a szervezeteknek, *eurorégióknak (nagy régió)* és egyéb *kis régióknak* vagy *kvázi eurorégiós jellegű szerveződéseknek, ún. eurorégió típusú struktúráknak* a határon átnyúló együttműködésben meglévő valós vagy potenciális funkcióik akkor sem lebecsülhetők, ha ma még tevékenységük formális keretei erősebbek, mint működésük, tényleges tartalmi összetevői. Magyarország keleti felének külön sajátossága az, hogy itt alakult meg legkorábban egy öt ország együttműködésére alapozott euroregionális szervezet, a *Kárpátok Eurorégió* (1993) (8. ábra).

Milyen esélyeket kínálnak Kelet-Magyarország határ régiói számára a határon átnyúló kapcsolatok és együttműködések elmélyítésében az euroregionális szerveze-

tek? A regionális szerveződések egyik nagy előnye, hogy azt nem korlátozzák sem az egykori, sem a meglévő határok, és így akár több ország területeit magukba foglaló régiók is létrejöhetnek. Miután pedig az EU-ban kiemelt prioritást élvez az elmaradott határ menti régiók fejlesztésének és felzárkózásának elősegítése, ezért a határokon átívelő regionális szerveződéseknek a közös fellépés lehetősége miatt még inkább létérdeke az együttműködés. Nem véletlen, hogy az 1989/90-es kelet-közép-európai rendszerváltás egyik következménye új államok, új határregiónak létrejötte. *A magyar–ukrán határ menti együttműködések motivációja* Magyarország és Ukrajna számára egyaránt a belső- és külső erőforrások közös hasznosítása; az uniós regionális támogatások megszerzése, az integráció erősítése; a határ menti fejlettségbeli különbségek csökkentése; a perifériák felzárkóztatása; a történeti-etnikai feszültségek és problémák enyhítése; a korábban összetartozó térszerkezeti funkciók „egyesítése”; az új regionális gazdasági tér létrehozása és kohéziója; az euroregionális szemlélet és a regionális identitás erősítése.

8. ábra. Eurorégiók és határon átnyúló regionális együttműködések Kelet-Magyarország részvételével 2002-ben

Forrás: MTA RKK Debreceni Osztály. Szerk. Dancs L.

A határon átnyúló együttműködések erősítését követelik meg a hasonló természet- és településföldrajzi pozíciók és adottságok, a hajdan volt történelmi alapok és a határ túloldalán élő magyarsággal ápolandó kapcsolatok is. Ebben a kapcsolatépítésben rendelkeznek ígéretes kilátásokkal azok a kisebb intézményesített együttműködési

formák, ún. *eurorégió típusú* struktúrák. A különféle euroregionális szervezetek és interregionális együttműködések száma az Európai Unióban jelenleg már kétszáz, Magyarország államhatárai mentén tizenhatsz. Ezekből közvetlenül a magyar–ukrán határtérseget a *Kárpátok Eurorégió* mint nagyrégió, illetve a Kárpátok Eurorégió keretein belül formálódó több eurorégió típusú interregionális szervezet közül az *Interregio (2000)* érinti. Az interregionális szervezetek magas száma önmagában nem garancia, csak lehetőség a tartalmas együttműködésre (9. ábra).

9. ábra. Eurorégiók és határon átnyúló regionális együttműködések Magyarország részvételével, 2004-ben

Az eurorégióknak méretei, területisége, térszerkezeti elhelyezkedése és kapcsolata alapján két jellegzetesebb típusa különböztethető meg: az egyik az ún. *nagyrégiós modell*, a másik pedig a *kisrégiós modell*. Az elsőt akár *tartományi* vagy *megyei modellnek* is lehetne nevezni, abból kiindulva, hogy két vagy több szomszédos vagy közeli ország kö-

zépszintű területi egységeit, tartományait, régióit (NUTS 2), illetve kisebb regionális területi egységeit, például megyéit (NUTS 3) magában foglaló nagy kiterjedésű euroregionális szervezetek. A másik, *városi vonzáskörzeti modellnek* is nevezhető eurorégiós szerveződés, a kistrégió erőteljesebben épít a közvetlen két- vagy háromoldalú megyei és kistérségi vagy város–város, településközi kapcsolatokra. Eleve kisebb térségben gondolkodva a kistrégió, működési területe törekvéseit zártabban közvetíti, miközben megőrzi a nagyrégiós modell számos stratégiai elemét. A magyar–ukrán határ régióban ma a következő határközi struktúrákkal és intézményi modellekkel lehet számolni. Nagyrégiós modellként – nagyívű határon átnyúló, transznacionális együttműködések, a *Kárpátok Eurorégió*, kistrégiós modellként (kistérségi, megyeközi és/vagy városi vonzáskörzeti), az *INTERREGIO* (Kárpátalja, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye és a romániai Szatmár megye együttműködése) említendő meg. Rajtuk kívül egyre több rövidtávú, településközi (testvérvárosi) projektszintű (közös infrastruktúrális, környezetvédelmi stb. fejlesztés) együttműködés és alkalmi struktúra fordul elő magyar–ukránrelációban is (Baranyi B. 2002a, 2002b, 2004a).

A magyar–ukrán határtérséget is magában foglaló *Kárpátok Eurorégió* (nagyrégió) eddigi működését újabban sok kritika illeti. A Kárpátok Eurorégió, amelynek viszonylag óriási méretei (161 000 km², 16 millió lakos) egy jelentősebb nagyságú ország területét teszi ki, mintegy kéttucat közigazgatási egységére kiterjedően – olykor nem is érintkezve szomszédos országokkal – már-már pusztán kiterjedése miatt is a működésképtelenség felé sodródik. Mint jól ismert, Kelet-Közép-Európában az első világháborút követően, az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után új államok és államhatárok egész sora jött létre, sőt a XX. század végétől a Szovjetunió és Csehszlovákia felbomlásával még bonyolultabbá vált a helyzet. A politikai államhatárok jelenleg olyan régiókat választanak el egymástól, amelyek a történelem során többé-kevésbé szoros szálakkal kapcsolódtak egymáshoz. Ebben a földrajzi, gazdasági térben jött létre 1993. február 14-én Debrecenben a *Kárpátok Eurorégió Interregionális Szövetsége* (röviden: Kárpátok Eurorégió), amelynek tagrégiói ma már öt különböző országhoz tartoznak (*Lengyelország, Magyarország, Románia, Szlovákia és Ukrajna*), de a földrajzi közelség, az egymás melletti fekvés, valamint a jelentős – bizonyos esetben európai jelentőségű – politikai, gazdasági, környezeti stb. problémák és kölcsönhatások mégis összekapcsolják őket. Az alapító Egyezmény és a Közös Nyilatkozat egyaránt kifejezte a szándékot, hogy a *Kárpátok Eurorégió nem egy nemzetek vagy államok feletti szervezet, hanem olyan keret, amely szervezi az interregionális együttműködések a tagországok között*. Jellemét tekintve a Kárpátok Eurorégió tevékenységi területe joggal nevezhető „transznacionális régiónak”, öt ország döntően határos közép szintű területi egységei (megyéi) együttműködésének. Maga a szervezet pedig „multiregionális együttműködési formának”, illetve „Kárpáti Régióknak” (Illés I. 2002).

A szervezet fontos sajátosságai közül kiemelhető, hogy keleti-északkeleti irányú stratégiai kapcsolódási pontnak tekinthető a működési területét alkotó térségben. További jellegzetessége, hogy a résztvevő országok mindegyike a volt szocialista

tábor részét alkotta, s öröklött történelmi, gazdasági, politikai, etnikai problémák terhelik. Az elmondottakon túl pedig az eurorégió valamennyi területi egysége saját országán belül és egymáshoz viszonyítva is periférikus helyzetű, sőt az államhatárok mentén *perifériák találkoznak perifériákkal*. Ezek a határ menti területek gazdaságilag nem számítottak fejlesztendő területnek az 1990 előtti évtizedekben sem. A rendszerváltás után a tagországok centrum-területeinek a versenyhelyzete megerősödött és a piacgazdaságra való átállásuk eddig lényegesen sikeresebb volt, hiszen az alkalmazkodó képességük is nagyobb volt, mint a perifériáké. Így a Kárpátok Eurorégióhoz tartozó határ menti területek *marginalitása tovább nőtt*, még inkább a perifériára szorultak. Sajátos körülmény továbbá, hogy létesítéskor elsősorban *kül- és biztonságpolitikai* tényezők élveztek prioritást, amelyek a körülmények gyökeres megváltozása miatt mára fokozatosan elvesztették aktualitásukat.

A nagyrégióval kapcsolatos működési zavarok ma már egyre nyilvánvalóbbak. Ennek egyik jele, hogy több tagrégió szünetelteti vagy felfüggesztette működését, illetve felfüggeszteni készül tagsági viszonyát. Az alacsony hatékonyságú együttműködésnek, az intenzív többoldalú kapcsolatok hiányának és az egyéb működési zavaroknak a különféle okai között – a már többször említett túlméretezettségen túl – ma már a legfontosabb hiányosság, hogy a „*bizottsági típusú*” működés uralta el a szervezet tevékenységét, szemben a konkrét, *projekt jellegű működéssel*. Ezzel magyarázható többek között, hogy már egy 1998-ban végzett lakossági kérdőíves vizsgálat szerint a Kárpátok Eurorégió működésének ismertsége és elismertsége igen alacsony volt (*Baranyi B. 2004a*). Újabb, a 2001–2002-ben magyar–ukrán településpárookra vonatkozó vizsgálatok is azt erősítették meg, hogy a magyar–ukrán határ régióban élők meglehetősen tájékozatlanok az eurorégió rendeltetését és működési céljait illetően. A magyar oldalon a válaszadók kétharmada egyáltalán nem, 15,3%-a csak kevésbé, 12,8%-a részben, s mindössze csupán 2,9-2,9%-a jól, illetve teljes mértékben ismerte az interregionális szervezet célkitűzéseit. Az ukrán oldalon még kedvezőtlenebb volt a helyzet: a megkérdezettek 80,5%-a az egyáltalán nem, 11,2%-a a csak kevésbé, 4,1%-a a részben ismeri, 2,1–2,1%-a pedig a jól, illetve teljes mértékben kategóriába tartozott.

Jogos tehát a kérdés ezek után, hogy a magyar–ukrán határ régiók fejlesztését szolgálni hivatott Kárpátok Eurorégió működő *régió-e* vagy *csak adminisztráció*? A kérdés önmagában rejti a nyilvánvaló választ, hogy a Kárpátok Eurorégió túlméretezettsége és egyéb részben öröklött, részben újkeletű történeti-etnikai, gazdasági-társadalmi problémák, ellentmondások miatt a szervezetnek *ma már inkább csak az intézményi keretei adottak, működésének formális elemei erőteljesebbek, mint tényleges eredményei*. Elmondható tehát, hogy a Kárpátok Eurorégió mára *betöltötte történelmi küldetését*.

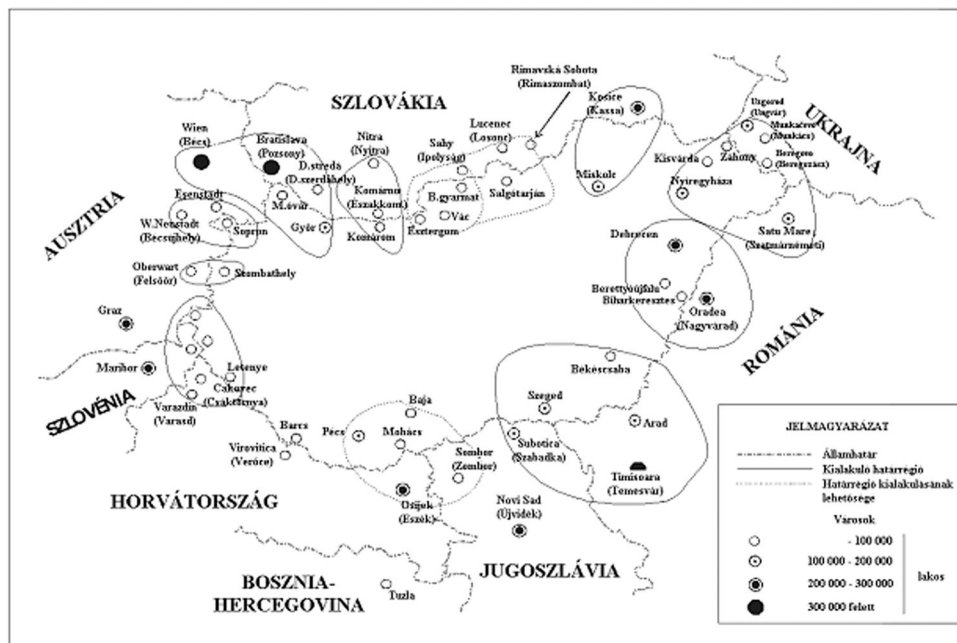
Új euregionális szerveződések – kistrégiók és egyéb interregionális együttműködések

A nagy eurorégiós szervezetek helyett, sokszor azok keretei között a kisebb interregionális szerveződések mozgékonyaságuk és a közvetlenebb egymáshoz kapcsolódás, a szorosabb kötődés és az együvé tartozást megalapozó identitás miatt is számos területen hatékonyabban képesek szolgálni a határon átvívelő kapcsolatok ügyét, mint a hatalmas, nagy kiterjedésű eurorégiós szintű kooperációk. Mint azt a már hivatkozott kérdőíves vizsgálatok és korábbi elemzések is jelezték, a Kárpátok Eurorégió számos ok miatt nem eléggé hatékony ahhoz, hogy a határon átnyúló kapcsolatok motorjává váljon. Ez a felismerés és igény szülte az ukrainai Kárpátalja (Transcarpathia), a romániai Szatmár (Satu Mare) és a magyarországi Szabolcs-Szatmár-Bereg megyét tömörítő *euroregionális (kistrégiós)* jellegű *trilaterális együttműködés, az INTERREGIO* (2000. október 6.) életre hívását. Az új interregionális szerveződés célja konkrét, *projekt típusú* határ menti együttműködések kiépítése és fejlesztése, határon átnyúló projektek kidolgozása és megvalósítása a határrégiókat érintő infrastrukturális, környezet- és vízvédelmi, gazdasági és idegenforgalmi fejlesztések, a nemzetiségek közös kulturális örökségének ápolása, az oktatás és a képzés területein (*INTERREGIO Alapító Okirat, 2000*). Jelenleg pedig folyamatban van az Interregio valós euroregionális szervezetté történő átalakítása.

Az újabbak közül említhető a Kárpátok Eurorégió működési területén létrejött a magyar–ukrán határrégióval érintkező euroregionális szervezet, a romániai Bihar és a magyar Hajdú-Bihar megyék együttműködésén alapuló *megyei szintű Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió* (2002. október 11.), valamint a határ menti magyar és román bihari települések együttműködéséből Biharkeresztes–Bors központtal létrejött *kistérségi típusú Bihar–Bihar Eurorégió* (2002. április 12.). Ugyancsak a kisebb interregionális szervezetek közé tartozik a magyar–szlovák határrégióban létrejött *Kassa–Miskolc Eurorégió* (2000. december 1.) és a *Zemplén Eurorégió* (2004. április 23.). Ezek a minden tekintetben „mozgékonyabb”, operatívabb, a kölcsönösséget jobban érvényesítő ún. kistrégiós modellek is a hatékony intézményi és szervezeti keretétől szolgálhatnak a határon átnyúló kapcsolatok építésének és fejlesztésének (8, 9. ábra).

A magyar–ukrán térséget közvetlenül érintő *Interregio Euroregionális Együttműködés* – és a hozzá kapcsolódó *Záhony és Térsége Vállalkozási Övezet* – működési területén, a rendszerváltás óta eltelt időszakban a határon átnyúló kapcsolatok fejlődése pozitív irányt vett. Az intézményi keretek között folyó kapcsolatok tovább bővültek. Jelentős elmozdulás történt a gazdasági kooperációk terén is, bár a biztató jelek és perspektívák ellenére azonban a szomszédos határrégiók gazdasági együttműködésében még nem történt meg az igazi nagy áttörés. A viszonylag kis tőkeerővel rendelkező ukrán befektetők továbbra is elsősorban a határátkelőhelyek közelében működő kisebb kereskedelmi üzletekben és vállalkozásokban érdekeltek, amelyek részben az erős bevásárló-turizmus kiszolgálói.

10. ábra. Potenciális és formálódó határrégiók, interregionális együttműködések

Forrás: MTA RKK Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet, Győr.

A magyar területi tudományok képviselői közül sokan már a kilencvenes évek derekán megkülönböztetett figyelmet szentelnek a határ menti nagyvárosok, regionális centrumok és paracentrumok nemzetközi, illetőleg regionális-interregionális együttműködésének, valamint a potenciális eurorégiók létrejöttében várható szerepüknek. Az országhatárok mentén „mini eurorégiók” hálózatának a létrejöttét ösztönző álláspontok szerint az új interregionális szerveződések elsődlegesen *település–település, város–város, kistérség–kistérség, kistérség–járás* szintjén segítenék elő a hatékonyabb határ menti együttműködést. Az ilyen típusú, kisebb kiterjedésű, egyszersmind mozgékonyabb és konkrétabb kooperációk tartós alapját, szilárd pillérét teremthetik meg az a határon átvívelő kapcsolatoknak. Nyilvánvaló ugyanis, hogy bármilyen meglévő vagy éppen szerveződő (potenciális) eurorégió valós regionális fejlesztő hatásokat csak akkor képes kifejteni, ha a közreműködő települések és térségek az együttműködésben megtalálják a saját és közös érdekeiket. Az érdekérvényesítés konkrét képviselőit pedig leginkább a határ menti települési és térségi önkormányzatok, középszintű intézmények és szervezetek az alkalmasak (Rechnitzer J. 1999).

Az elmondottak is azt támasztják alá, hogy a határon átnyúló regionális együttműködésben az euroregionális szerveződések mellett – akár annak keretei között –

minden bizonnyal meghatározó szerephez jutnak a jövőben a határrégiók egyes kistérségei, településegységei és -szövetségei, de leginkább a *határ menti regionális centrumvárosok*. Ezért is annyira fontos, hogy a nagy ívű szervezeti rendszerek (eurorégiók) létrehozásán túl a kistérség-település, város–város érintkezések vagy városszövetségek jöjjenek létre (10. ábra). A hasonló nagyságú és szerepkörű városok hálózatba szervezése – elsőként az infrastrukturális rendszerek megújításával – nagy lendületet nyújthat a határ menti együttműködéseknek a magyar–ukrán határ két oldalán is.

Schengen árnyékában

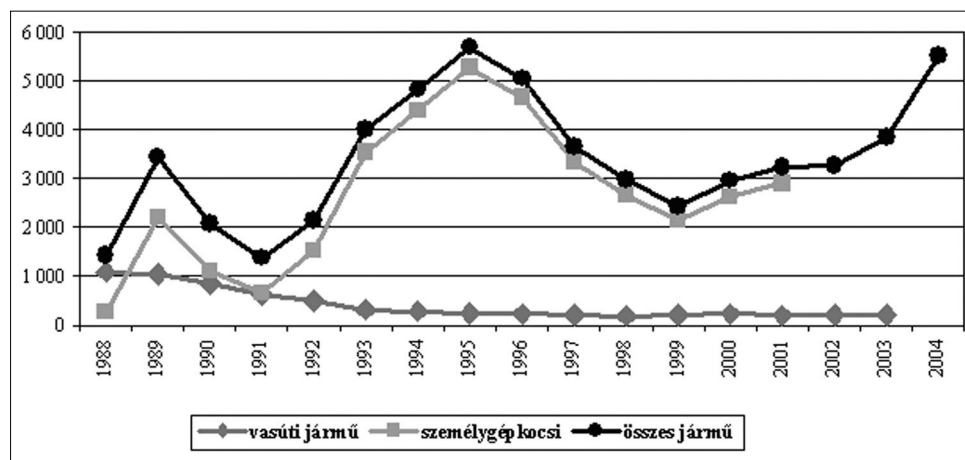
Ami a *határforgalmi tendenciák* alakulását illeti a rendszerváltást követően, a 136,7 km hosszú magyar–ukrán határszakasz mentén 1989 előtt egyetlen nemzetközi határátkelőhely, *Záhony–Csop* működött, amely a nemzetközi személy és teherforgalom számára egyaránt igénybe vehető volt közúton és vasúton is. Talán a kelet-közép-európai rendszerváltó folyamat hatására is, 1989-ben négy új határátkelőt nyitottak: *Beregsurány*, *Tiszabecs*, *Lónya* és *Barabás* településeken, amelyek közül az utóbbi kettőt csak kishatárforgalmi engedéllyel lehetett igénybe venni, egészen annak felszámolásáig, 2003. novemberéig.

A határforgalom 1988 és 2004 között hullámzó jelleggel, olykor nagy ingadozásokkal sokszor változott. Az egyik legszembetűnőbb fordulat a járműforgalomban volt megfigyelhető. A vasúti járművek száma az 1988-as szint ötödére esett vissza és meghatározóvá vált a személygépkocsi-forgalom. A vasúti forgalom a keleti piacok beszűkülésével 1995-ig folyamatosan visszaesett, azóta pedig alacsony szinten stagnál, ezzel szemben a személygépkocsik száma meredeken emelkedett, majd 1999-ig kissé visszaesett, de azóta ismét növekszik, s őrzi vezető szerepét (11. ábra).

A személyforgalom alakulása az elmúlt másfél évtizedben a járműforgalomhoz igazodott, s fontos sajátossága, hogy alkalmazkodni igyekszik a megélhetési kereskedelem lehetőségeihez. 1988-ban még csak alig több mint 2,1 millió fő lépte át a határt, aztán a politikai enyhülés és az ezzel párhuzamos határnyitás következtében soha nem tapasztalt utazási láz vette kezdetét. Ennek nyomán 1989-ben több mint ötszörös volt a forgalomnövekedés. A személyforgalom egy részét a tranzit utasok tették ki. A kárpátaljaiak elsődleges utazási célja az ekkor ott nagyon népszerű Jugoszlávia volt, valamint igen intenzív (több mint egymillió fő!) volt ebben az időszakban a bevásárló-turizmussal foglalkozó lengyel állampolgárok tranzitforgalma is. Ezután 1991-ig tartó csökkenés következett be (a záhonyi kishatárforgalom megszűnt, a tranzitutazások visszaestek). Később egy újabb emelkedési periódus következett, amelynek 1995-ös csúcán több mint 15 millióan lépték át a magyar–ukrán határszakaszt (4. táblázat, 12. ábra). Az 1996–98-ban életbe lépett ukrán vámtörvények bevezetése óta (élelmiszerek és műszaki cikkek bevitelének korlátozása, magasabb

vámok bevezetése) 1999-ig csökkent a forgalom, azóta pedig lassú ütemben ismét emelkedik. Jelenleg a legjövedelmezőbb határhoz kapcsolódó tevékenység az alacsony ukrain árak miatt az üzemanyag-turizmus és a dohányárak forgalmazása (Baranyi B. 2007).

11. ábra. A vasúti és a személygépkocsi-forgalom alakulása a magyar–ukrán határszakasz átkelőin 1988–2004 között

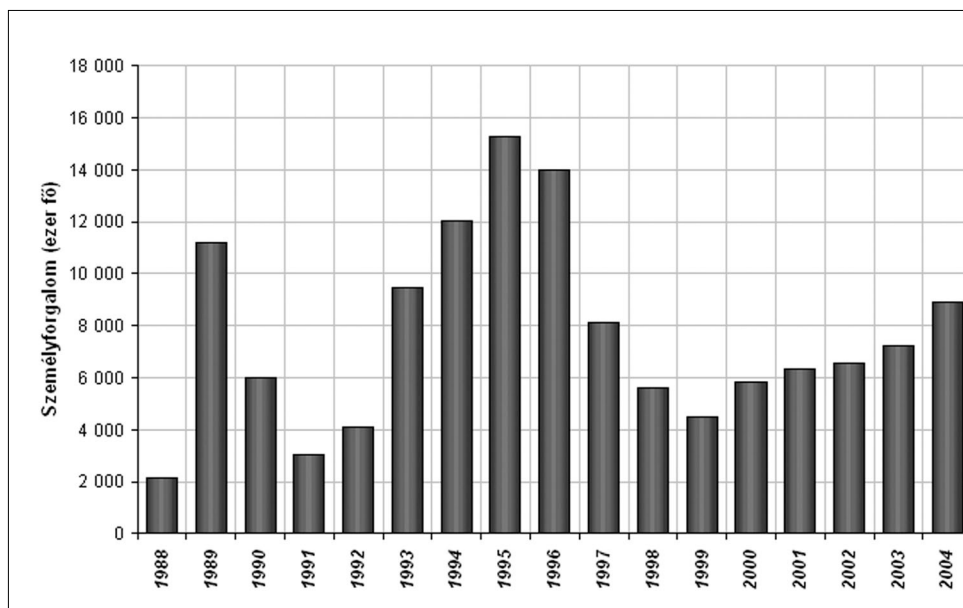

Forrás: Nyírbátori Határőr Igazgatóság adatai alapján szerkesztette Dancs L. MTA RKK Debreceni Osztály, 2005.

3. táblázat. A határforgalom alakulása a magyar–ukrán határon 1996–2005 között

Év	Összes határátlépés		Ebből: tiltott határátlépés (illegális migráció)	
	fő	%	fő	az összes százalékában
1996	14 000 189	100	70	0,0005
1997	8 129 924	100	321	0,0040
1998	5 596 996	100	870	0,0155
1999	4 498 146	100	938	0,0208
2000	5 845 869	100	862	0,0147
2001	6 316 413	100	1287	0,0204
2002	6 558 751	100	807	0,0123
2003	7 236 594	100	128	0,0018
2004	8 902 318	100	65	0,0007
2005	7 429 433	100	79	0,00110

Forrás: BM Határőrség adatbázis.

12. ábra. A személyforgalom alakulása a magyar–ukrán határszakaszon (1988–2004)

Forrás: Nyírbátori Határőr Igazgatóság adatai alapján szerkesztette Dancs L. MTA RKK Debreceni Osztály, 2005.

A magyar–ukrán határforgalom viszonylatában is jelentős változásokat eredményezett a schengeni határőrizeti rend bevezetése. Ennek egyik első következményeként, 2003. november 15-től megszűnt a kishatárforgalom, egyidejűleg a határátkelők teljes nemzetközi utasforgalom számára történő átminősítése. Jelenleg az ukrán állampolgároknak vízumra van szükségük a magyarországi beutazáshoz (térítésmentes), a magyar állampolgároknak viszont csak útlevele és az ukrainai tartózkodáshoz szükséges anyagi fedezet felmutatására. Mindezek következtében jelentősen módosult a határforgalom összetétele, hiszen míg korábban az átlépők mintegy 75%-a ukrán állampolgár volt, addig a becslések szerint ez az arány a vízumkényszer bevezetése és a magyar állampolgárok utazási feltételeinek könnyítése, az olcsó üzemanyag, számos közszükségleti cikk alacsonyabb árfekvése stb. miatt megfordult. Természetesen a megnövekedett forgalommal együtt az illegális migrációhoz kapcsolódó jogellenes cselekményeket elkövetők számának az emelkedését is magával hozta, főként Magyarország uniós csatlakozását követően. (A Magyar Határőrség Országos Parancsnokságának legfrissebb adatai szerint éves átlagban a jogellenes elkövető ukrán állampolgárok száma, erőteljes növekedést mutatva 2004-ben és 2005 első negyedében meghaladta a kétezer főt.)

A jövőt illetően, különös tekintettel a schengeni határőrizeti rend 2007 december 21-én történő bevezetésére igen fontos szempont, hogy magyar–ukrán viszonylatban az államhatár schengeni külső jellege ellenére ne az elválasztó, hanem az összekötő szerep erősödjön, mégha a Ukrajna valószínűleg egy ideig még nem kerül le a vízumköteles listáról, jóllehet Magyarországnak emiatt fenn kell tartani a vízumkényszert, a határon átnyúló kapcsolatok szinten tartására komoly esély kínálkozik bizonyos kockázati tényezők ellenére is. Az már bizonyos, hogy a magyar–ukrán határ várhatóan hosszú ideig az EU (SchVE) külső hataraként fog funkcionálni.

Következtetések

A magyar–ukrán határtérség több szempontból is *sajátos helyzetben* van, befolyásolva ezáltal a határon átnyúló kapcsolatok fejlődését is. A térség jellemzője *a határmentiség és a periféria helyzet szoros összekapcsolódása*. Jóllehet valamely terület határ menti fekvése automatikusan nem jelent periféria-jelleget, a két minősítés közötti egybeesés azonban a magyar–ukrán határ régióban szinte törvényszerű. A határmentiség ezen a tájon Trianon óta – részben a perifériaképződés, részben a halmozottan hátrányos helyzet folyamatos elmélyülése miatt – mind a mai napig általában egyet jelent az elmaradottsággal. Ezt az állapotot konzerválja részben ma is, hogy a határok elválasztó szerepe a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben sem változott meg gyökeresen, különösen ami a gazdasági együttműködés fejlődését illeti. A valóban új lehetőségeket teremtő kilencvenes években *az összekapcsolódás továbbra is együtt járt az elválasztással*, ami a *határ menti együttműködésben egyszerre hordozta magában a kedvezőtlen és természetesen – éppen a változó körülmények révén – a legalábbennyire kedvező hatásokat* is.

Magyarország EU-s csatlakozása új keletű problémákat is felvetett, éppen Kelet-Magyarország államhatárai mentén. Az uniós csatlakozás eredményeként, a *schengeni határok keletebbre helyeződésével a magyar–ukrán határszakasz egyben az Európai Unió külső határává vált*. Így az *államhatárok elválasztó szerepe átmenetileg még erősödhet is*, s ennek következményei eseteként „megterhelhetik” a magyar–magyar és az interetnikus kapcsolatokat egyaránt. A határok annyira áhított spiritualizálódása jelenleg is inkább csak kívánt cél, semmint valóság. Ezért mindenképpen olyan feltételek és körülmények megteremtésére kell törekedni a jövőben, amelyek a lehetőségek szerinti minimumra csökkentik az anyaország határain kívül élő magyarságra nehezedő negatív következményeket (vízumkényszer enyhítése, kishatárforgalom korlátozott fenntartása, a határon átnyúló kapcsolatok aktivizálása stb.).

A határon átvéló kapcsolatok még mindig alacsony intenzitású fejlődésében szerepet játszik az is, hogy a nyugat-európai mintára létrejött *Kárpátok Eurorégió* sem *váltotta be a hozzá fűzött reményeket*. A nagy multinacionális és transznacionális szervezetek sok más eurorégióhoz hasonlóan nem alulról jövő kezdeményezés volt, létrehozá-

sába erőteljesen beleszóltak a nemzeti politikák és a nemzetközi körülmények is. Talán ezért sem sikerült egy nyugat-európai mintán alapuló eurorégiós modellt integrálni egy olyan rendszerbe, ahol a megfelelő gazdasági, politikai és társadalmi feltételek még nem teremthették meg. Ilyen helyzetben a Kárpátok Eurorégió nem volt képes jelentős eredményeket felmutatni, a jelenlegi keretek között hatékonyan működni. Ezért is jöttek létre és formálódnak az eurorégió keretein belül kisebb, két-háromoldalú interregionális szerveződések. A hatalmas nagyrégió a működésképtelenség felé sodródik, tevékenysége formális jellegű, szerepe ma már legfeljebb szimbolikus értékű. Ebből a válságból két kiút kínálkozik, az egyik a bizottsági típusú működésről, a projekt típusú működésre való átállása, a másik pedig a nagyívű határközi szervezeti rendszer mellett és/vagy helyett a kisebb léptékű intézményi formák (kistérségi, városközi, határ menti település-szövetségi stb.) együttműködések szerepének felértékelődése és előtérbe kerülése.

A magyar–ukrán tapasztalatok birtokában az is megállapítható, hogy a különféle *euroregionális és interregionális szervezetek* minden problémájukkal együtt a *határ menti együttműködések eredményes formáinak* ígérkeznek a területi fejlődésbeli és fejlettségi különbségek mérséklése terén. Magyarország csatlakozása által teremtett új helyzetben az EU immár külső – jobbik esetben csak átmeneti jellegű – határai mentén ez a *kiegyenlítő hatás* lehetővé teszi a rendszerint periférikus, olykor halmozottan hátrányos helyzetű határ menti területek felzárkózhassanak, sőt integrálódhassanak a fejlettebb területekhez. Az interregionális szervezetek nemcsak Magyarország uniós csatlakozásával létrejött schengeni külső határok kedvezőtlen hatásait mérsékelhetik, hanem a határközi együttműködések révén elősegíthetik az uniós források megszerzését és hatékonyabb felhasználását. Végül, de nem utolsó sorban ezek a szervezetek kiemelkedően fontos keretei, ha tetszik műhelyei is a lokális és a regionális identitás formálásának. Ehhez viszont a jövőben is főként kíváncsi a nyugat-európai példák tanulmányozása, a tapasztalatok hasznosítása, ám nem elegendő csupán Nyugat felé figyelni, hanem a „keleti kapukat” tágabbra kell nyitni, még a schengeni szabályozás által szigorított körülmények közepette is.

A magyar–ukrán határregiónak sajátos helyzetéből eredően még inkább szembe kell nézni az új kihívásokkal. A jórészt öröklött történelmi és a jelenleg is meglévő egyéb etnikai problémák miatt az Európai Unió külső, schengeni normáknak megfelelő határai akadályozhatják a már formálódó gazdasági és egyéb szomszédsági kapcsolatokat, s a határ menti periférikus területek további leszakadását eredményezhetik a vizsgált térségben. Másrészt viszont az uniós tagság a források bővülése révén új lehetőségeket is kínál a határon átnyúló kapcsolatok fejlesztése szempontjából is. A kérdés csupán az, hogy a határ mentén élők milyen választ tudnak majd adni az új kihívásokra, képesek lesznek-e megérteni, hogy az államszocialista rendszer központi irányítású gyakorlatával szemben az egységesülő Európában saját kezükbe kell venniük a sorsukat, s fel kell vállalniuk a döntéseik ódiumát. Ha sikerül megragadni a kínálgató lehetőségeket, a térség jó esélyt kap arra, hogy a múltból hozott problémákon túllépve, a határon átnyúló együttműködésekben rejlő lehető-

ségeket kiaknázva kitörjön hátrányos helyzetéből. Megújult vagy új és hatékonyan működő határközi intézményi struktúrák létrehozása, megfelelő tartalommal történő feltöltése, a „narancsos forradalom” által elindult kedvező változások folytatásaként Ukrajnának a „terjeszkedő” Európához való közeledése – távlatosan akár az EU-hoz történő csatlakozása – döntően hozzájárulhat a magyar–ukrán határ régióban az államhatár összekötő (hid-) szerepének az erősödéséhez, a Trianonban szét-töredezett regionális térszerkezeti egységek és funkciók „újraegyesítéséhez”. A tét Ukrajna számára sem kicsi, hiszen az európai közösség felé vezető egyik út Magyarországon át, jórészt éppen a határ régiók javuló együttműködésén keresztül vezethet.

Irodalom

- Balcsók I. 2003: A diplomásoktól a napszámosokig – külföldiek a „keleti végek” munkaerőpiacán. – Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában. (Szerk.: Süli-Zakar I.) Nemzetközi tudományos konferencia kötete. Debrecen, 2002. szeptember 30. – október 1. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. pp. 160–168.
- Balcsók I.–Baranyi B.–Dancs L. 2005: A magyar–román és a magyar–ukrán határ régiók háttér tanulmánya. – Az Európai Unió külső határán: Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén. Szerk.: Baranyi B. Debrecen, MTA Regionális Kutatások Központja Debreceni Osztály. pp. 19–70. (EXLINEA EU 5. Nemzetközi Kutatási Keretprogram)
- Baranyi B. 2002a: Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. – Magyar Tudomány. 2002. 11. pp. 1505–1518.
- Baranyi, B. 2002b: Before Schengen – Ready for Schengen. Euroregional Organisations and New Interregional Formations at the Eastern Borders of Hungary. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 38.).
- Baranyi B. (szerk.) 2001: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja.
- Baranyi B. 2004a: A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai. Budapest–Pécs, Dialóg Campus K. 309 p. (Dialóg Campus Szakkönyvek, Területi és Települési Kutatások, 22.).
- Baranyi B. 2004b: Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. – Tér és Társadalom. 2. 1–21. o.
- Baranyi B. 2007: A határmentiség dimenziói Magyarországon. Új átdolg. kiad. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. (Studia regionum).
- Baranyi, B.–Balcsók, I.–Dancs, L.–Mező, B. 1999: Borderland Situation and Peripherality in the Nos-Eastern Part of the Great Hungarian Plain. Pécs, Centre for Regional Studies. (Discussion Papers, 31.).
- Dancs L. 2004: A határforgalom és a határ menti lakossági kapcsolatok jellegzetességei a magyar–ukrán határ mentén a rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. – A határ menti együttműködések lehetőségei és korlátai Magyarország és Ukrajna között. Nyíregyházi Főiskola Európai Tanulmányok Központja. pp. 74–83.
- Dancs L. 2007: Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok. – Észak-alföld. Szerk.: Baranyi B. Kárpát-mendec régiói 8. pp. 434–437. (Kézirat)
- Enyedi Gy. 1996: Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Budapest, Hilschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület. (Ember, település, régió).

- Erdősi F. 1996: A Kárpát-medence közlekedési hálózatának alakulása és nemzetközi kapcsolódásai. – A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák S. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. pp. 225–238.
- Erdősi F.–Tóth J. (szerk.) 1988: A sajátos helyzetű térségek terület- és településfejlesztési problémái. Az 1986. november 4–5-én Szombathelyen tartott tudományos tanácskozás anyaga. OKKFT Ts.2/2 „A terület- és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon” c. program. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, Ts-2/2 Program Iroda.
- Golobics P.–Tóth J. 1999: A nemzetközi regionális együttműködés és Magyarország térszerkezete. – Változó környezetünk. Tiszteletkötet Fodor István professzor úr 60. születésnapjára. Szerk.: Tóth J., Wilhelm Z. Pécs, Janus Pannonius Tudományegyetem TTK Földrajzi Intézet, MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézet. pp. 7–22.
- Hajdú Z. 2001: Magyarország közigazgatási földrajza. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Studia Regionum)(Területi és Települési Kutatások, 17.).
- Illés I. 2002: Közép- és Délkelet-Európa az ezredfordulón. Átalakulás, integráció, régiók. Budapest–Pécs, Dialóg Campus. (Dialóg Campus Szakkönyvek)(Studia Regionum) (Területi Kutatások, 19.).
- Majdán J. 2002: A vasút szerepe a határok kialakulásában. – „... ahol a határ elválaszt” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Szerk.: Pásztor C. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár. pp. 100–115. (Nagy Iván Könyvek)(Kárpátia Könyvek).
- Palotás Z. é.n.: A békeszerződések katasztrofális következményei. Szenci Molnár Társaság.
- Rechnitzer J. 1997: Eurorégió vázlatok a magyar–osztrák–szlovák határ menti térségekben. – Tér és Társadalom. 1997. 2. pp. 29–58.
- Rechnitzer J. 1999: Határ menti együttműködések Európában és Magyarországon. – Elválaszt és összeköt – a határ. Társadalmi-gazdasági változások az osztrák–magyar határ menti térségekben. Szerk.: Nárai M., Rechnitzer J. Pécs–Győr, MTA Regionális Kutatások Központja. pp. 9–72.
- Romsics I. 2001: A trianoni békeszerződés. Budapest, Osiris.
- Rónai A. 1989: Térképezett történelem. Budapest, Magvető Könyvkiadó.
- Ruttkay É. 1995: Határok, határmentiség, regionális politika. – Comitatus. 12. pp. 23–35.
- Sallai J. 1995: Magyarország történeti határai a térképeken. Budapest, Püski.
- Sallai J. 2002: Határkapcsolat, kishatárforgalom Magyarország északkeleti határai mentén. Debrecen, DE Néprajzi Tanszék. Kézirat.
- Tóth J. 1996: A Kárpát-medence és a nemzetközi regionális együttműködés. – Határon innen - határon túl. Szerk.: Pál Á., Szónokyné Ancsin G. Szeged, JATE Gazdasági Földrajzi Tanszék, JGYFT Földrajzi Tanszék. pp. 27–43.
- Tóth J.–Golobics P. 1996: Régiók és interregionális kapcsolatok a Kárpát-medencében. – A Kárpát-medence történeti földrajza. Szerk.: Frisnyák S. Nyíregyháza, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete, Bessenyei György Tanárképző Főiskola Földrajzi Tanszék. pp. 107–119.